

Інна. Частина друга

Іван Юзич

І Н Н А

ЧАСТИНА ДРУГА

Щось тривожне, - немов підземний, наростаючий перед землетрусом, гул, — з'явилося в суспільній атмосфері під кінець року.

Московський, стосовно Прибалтики, тон набув особливої зловісності.

Грізно рикали генерали. Нацьковували їх керівники церкви та культури. Багатозначно недоговорював щось Президент.

Загадкові особи скиглили з телеекрана, змальовуючи жахи зазнаних у Литві переслідувань. Розтлумачуючи стан справ населенню Союзу, улесливі коментатори ненав'язливо протягали аналогії між Прибалтикою та довоєнною Німеччиною.

Звичкі за кілька літ до всіякого, довколишні реагували невеселим сміхом, безсилим обуренням.

До католицького Різдва у Вільнюсі приурочили свято обрядів народів Литви.

Велика біла зала Палацу працівників мистецтв насилу ввібрала усіх бажаючих. Неждано, з дружиною і почтом, прибув, прилучився до глядачів, Голова Верховної Ради.

Вдосталь надивившись у дві попередні зими на заїжджі вертепи, ми, українці, цього разу зважились поставити свій. В доставлених зі Львова і виготовлених самотужки уборах виглядали найяскравіше серед учасників.

Нам і випало розпочинати.

Дитячий ансамбль, а за ним хор дорослих, виступили зі сліпучою багатокутною зіркою, колядою "Добрий вечір тобі, пане господарю!" Розіграли екзотичну для Литви сценку приходу вертепників до сільської хати.

Неабиякий миттєвий переляк спричинили, вигулькнувши з-за спин, довгохвостий Чорт у вивернутому кудлатому кожусі і Смерть у білому балдахоні, з дерев'яною косою. Тряслась у несамовитому закличному танці, настирливо пропонувала ворожіння перевдягнута Циганка.

Услід показали здібності, теж карнавально виряджені, поляки, білоруси, росіяни, литовці.

Музикознавець і педагог за фахом, найвищий гість легко, як у свою стихію, долучився до дійства. Виявив хист і в пісні, і у танці, куштував страви, дегустував напої.

Біля нашого столу з кумедною серйозністю виголосив: "Нехай живе вільна Україна!"

Дуже скоро свято виплеснулось за будь-які строгі рамки. Запально витинав литовський фольклорний ансамбль. Змішавшись, переплутались народні убрання і маски звірів, офіційні костюми і відьомські рубища. Злились в єдиний нерозбірливий гамір музика, сміх, захоплені вигуки, різномовні дотепи і компліменти. З щасливим вереском гасали під ногами діти.

Тільки плечисті охоронці, витягаючи, як гусаки, шиї, намагались хоч краєм ока углядіти, де в цьому чудернацькому, шаленому клубку підстрибує й кружляє, обливаючись потом, глава держави.

Розпашілі, втомлені, довго перегукуючись, неохоче розходились вже за північ. Було так безтурботно, так весело!

А тривожний гул нарастив.

У православний святвечір "янтарна леді" - прем'єр-міністр Литви — несподівано оголосила про кількаразове, з непевною компенсацією в майбутньому, підвищення цін. Менш підходящий для початку "шокової терапії" момент вибрати було б, мабуть, нелегко. Нечуваний крок став чудовим подарунком противникам суверенності.

В понеділок уранці покупці вражено розглядали на знайомих непоказних продуктах таблички з астрономічними, здавалося, цифрами.

Назавтра біля Верховної Ради вже бурхала праведним гнівом юрба розлючених працівників переважно оборонних підприємств на чолі, звісно ж, з лідерами "Єдинства" і промосковськими комуністами. Сипалось під каменюками цінне поляризоване скло. Спробу прориву досередини зупинили струмені з пожежних шлангів.

Терміново зібрався й мітинг захисту Парламенту. Між розділеними поліцейським кордоном противниками розгорається пісенний поєдинок: з одного боку — "Летува, твяніє мусу" ("Литво, Вітчизно наша"), з другого — "Подмосковные вечера".

Через вікно у мегафон зі штурмуючими дійшли згоди. Ціни знизяться до попереднього рівня, уряд піде у відставку.

Проте інциденту це ніяк не вичерпало. З Москви нагодився ультиматум: відмінити постанови про незалежність, повернутись до конституції радянської республіки. Якийсь таємничий "комітет національного порятунку" вже оголосив про готовність перебрати владу.

Такі ж "комітети" з'явилися і в Латвії та Естонії.

Напруження зростає щогодини. В Литву перекидаються — під приводом "відлову" призовників, які ухиляються від служби, — додаткові війська.

Проходячи містом, бачу, як зо два десятки солдатів, гупаючи чобітьми, безуспішно переслідують юнака у кросівках.

В іншому місці грузовик із колесами діаметром в людський зріст, помилково поїхавши не туди, розвертається просто по клумбах. З нахабною усмішкою, не надаючи жоднісінької уваги іронічно-обуреним оплескам перехожих, розкинувся поруч із водієм

миршавий майор.

Першими, як найдіткливіші, загрозу вловлюють жінки.

— Не можу любити, поки таке навколо, — навідріз, чого не бувало, відмовилась від статевого життя дружина. — Відчуваю, що насувається щось жахне.

Ледь устигла Громада провести велику групу дітей зі сходу України, що гостювали на зимових канікулах, — військові перекрили рух поїздів. Під'їхавши на бронетранспортерах, заблокували, оголосивши це страйком залізничників, диспетчерський пункт. Така ж доля чекала й аеропорт. З волі директорів "застрайкували" заводи союзного підпорядкування.

Звістки про влаштовувані напади, безчинства, дорожні аварії чередуються з повідомленнями про приземлення нових партій десантників. Стривожені голоси дикторів різними мовами передають заклики до громадян Литви підтримати законно обрану владу. Особливо підкреслюється необхідність ненасильницького характеру дій.

Мітинг, зібраний на майдані біля Верховної Ради для її захисту, переріс у круглодобову вахту добровольців. Приєднується до нього й Громада. Нікого, звісно, не закликаємо, не агітуємо. Чи приходить, скільки пробути, кожен вирішує сам. Розумієм одне одного з півслова — щоби вивчити, хто чого варт, часу мали достатньо.

Майже, як і багато хто, занехавши роботу, я цілоденно мотаюсь то на площу, то у справах Громади.

В кінці тижня, по обіді, вийшовши з автобуса поблизу Кафедрального собору, відчуваю, як хтось судомно чіпляється за рукав. Ледь упізнаю напівполяка-напівукраїнця, співробітника газети "Кур'єр Віленські". Звичайно підкреслено охайний і солідний, він виглядає чи не божевільно: перекошене обличчя, розхристаний одяг, безладні поривчасті рухи.

— Що ся діє! — волає з сильнішим, аніж зазвичай, польським акцентом. — То не люди, то звірі! Скільки живу, не зазнавав такого! Стріляти посеред біла дня у місті! Лупцювати журналісток! Хлопчисько штовхав мене дулом автомата! Мої речі, папери, моя друкарська машинка! Господи Ісусе, що ж воно буде! Треба щось робити!

Клишоного, шпарко повнотілий чоловік кидається наздоганяти своїх, поспішаючих у бік литовського Міністерства Внутрішніх Справ, колег.

Отже, почалось. Куди вже до повернення на роботу! Серце несамохіть бухає, ноги самі несуть у бік Парламенту.

Проспект Гедимінаса, звичне місце прогулянок вишуканої публіки, нагадує розтривожений вулик. Звістка розповсюджується миттєво. В багатьох очах розгубленість, невіра у те, що відбувається: за останні десятиріччя Литва встигла відвикнути від крові.

Помічаю, як протилежним боком тротуару, паралельно зі мною, іде студентського віку юнак — худорлявий, невисокий, в довгополому, з претензією на богемність, пальто і з яскравим, спущеним через плече, шарфом. В руках — у ці дні таке нікого не дивує — стискає товстенне древко литовського прапора. Не забуваючи чемно застигати перед червоними спалахами світлофора, твердим, розгонистим кроком зривається на зелений.

Незворушний прозорий погляд, безкровне, позбавлене, начебто, будь-яких емоцій лице, уся крихка, тендітна фігурка сповнені такого презирства до небезпеки, такої переконаності у власній правоті, що за юнаком, магнетично підлаштовуючись під його ритм, формується чимала, з настільки ж спокійно-рішучим виразом облич, колона.

Ні, з цим народом нелегко-таки впоратись!

На площі перед Верховною Радою — колись одному з найзатишніших куточків Вільнюса — яблуку ніде впасти. Обліплений різноколірними прапорцями, недіючий фонтан нагадує їжака, що нанизав на голки кольорового осіннього листа.

Мозаїка барв і над головами. Бачу добрих знайомих з латвійського, естонського, грузинського, білоруського, вірменського товариств: різних, окрім литовських, стягів нарахуєш із півтора десятка.

Розкішний, з китицями, український буквально на висоті — кмітливі хлопці встигли наростити древко додатковими ланками.

Довідуюсь про подробиці останніх годин.

Армійська колона зупинилась біля сучасного висотного Будинку друку. Тих, хто намагався боронити його, вояки брутально розкидали. Гатили для остраху з гармат, стріляли посеред юрми з автоматів і пістолетів. Продірявили при цьому (як з'ясувалося, не смертельно) голову випадковому хлопцеві, поранили ще кількох. Увірвавшись досередини, виганяли на вулицю працівників, трошили все, що потрапляло під руку — меблі, апаратуру, обладнання, з особливою люттю рвали телефонні дроти. Безглуздий погром і насилля не оминули навіть комуністичних, журналісти яких накликали цей гвалт, редакцій.

Між людьми затишніше й веселіше. Хвилювання, неспокій надійно загнані досередини.

Розмірковувати про високе не на часі — вирішуємо суто практичні питання.

Вікна і балкон квартири, де живуть українці — жінка з дорослим сином — виходять на фасад Парламенту. За люб'язною пропозицією господарів, в квартирі влаштуємо "штаб". Там можна буде грітись, залишати прапори, необхідні речі.

Для оперативного реагування на політичні події заново активізуємо групу підтримки Руху. Зараз вона виступатиме групою підтримки литовської незалежності. Очно чи телефоном одразу з готовністю пропонують послуги понад три десятки учасників Громади.

Гурт під синьо-жовтими прапорами стає дедалі чисельнішим. Долучаються знайомі і незнайомі литовські українці, туристи, що випадково опинилися в наших краях. Довідавшись напередодні про тривожний розвиток подій, прибули непосидючі львів'яни. Прихопили з собою величезне знамено, транспарант "Україна з Литвою!"

Дехто записується у внутрішню охорону Парламенту. Інші трудяться на спорудженні барикад з дощок, арматури, дроту — сміховинних проти гусениць.

Є серед членів Громади, вільнюсців, і такі, що, зауваживши нас по телевізору (з площі періодично ведеться трансляція), приїжджають вмовляти: "Спам'ятайтесь! Краще розійтись. Адже дома — діти!"

Їх теж зрозуміти неважко.

Насувається ранній зимовий вечір. У світлі ліхтарів скісно миготять дрібнюсінькі дощові краплини. Щоби зігрітись, люди співають, танцюють, розпалюють збоку від майдану вогнища з привезених дров.

Хтось із наших стиха затягає "Червону калину". Інші виструнчуються, підхоплюють. Приєднуються натренованими голосами приїжджі. Враз утворене непроникне кільце слухачів підбадьорює схвальними вигуками.

Виконуємо "Повіяв вітер степовий", "За Україну, за її волю", "Ой там на горі Січ іде", ще кілька патріотичних. От коли знадобилась підготовка у хорі!

На площі складається свій мікроклімат (якщо можна, одначе, сказати "мікро"). Сюди несуть бутерброди, тістечка, чай, каву, сигарети. Кооператори роздають із величезних паруючих баків гарячі ковбаски.

Ось жінка випекла чудо кулінарії — багатоповерховий, що сам тане у роті, торт. Вгощає по скибочці. А зовсім ветха — пучка духу — бабуся купила з пенсії в'язку сушок. Й наврод чи хтось зважився б назвати ці сушки менш смачними.

Нам, нелитовцям, увага особлива. Щойно встигаєш подякувати, перехиливши, після вмовлянь, кришку термоса з чаєм чи кавою (їсти й пити, правду кажучи, не хочеться — насичує сама атмосфера), вже невблаганно, категорично підступає з гостинцем хтось інший.

Незнайомі безперестанку пропонують допомогу, нічліг, дарують сувеніри, цікавляться справами. Простими, невибагливими словами розповідають історії свого життя. В подібні, — а раптом чекає найгірше? — хвилини співрозмовники розкриваються, говорять, не приховуючи нічого, без прикрас.

Немало колишніх політв'язнів, репресованих. На тлі загальної доброзичливості від цих людей з довірливо-незахищеними поглядами віє особливою просвітленістю: видно, що потрапляли в табори й на заслання щонайперш найкращі. Декотрі доволі пристойно розмовляють українською. Згадують далекі, від самих назв яких тягне мороком, населені пункти. Одностайно, не змовляючись, стверджують, що найбільше там у повоєнні роки було саме українців і литовців. Довго перераховують імена, прізвища тих, хто лишився в Сибіру на вічний спочинок.

Непрошені прозорі краплини петляють зморшками дублених старечих щік. Ми теж слухаємо з перехопленим горлом. Он де, зокрема, розгубилися сили нашого народу,

виснажились його соки!

В якийсь момент натовп стрімко прорізала знайома, висока й пружна, у короткій світлій шубці, фігурка.

— Ви теж тут, Інно?

— Де ж ще бути? Чергуємо з друзями й співробітниками.

Енергійно поривчасті її рухи. Завзяттям сяє чисте, з тонким рум'янцем на щоках, лице. На губах, не дивлячись на тривогу й напруження, проступає натхнення, войовнича й чомусь, начебто, трішки замріяна, усмішка.

Без сумніву, ця боротьба, цей рух — її, може неусвідомлена, стихія. Мені одразу пригадалась поема Лермонтова "Литвинка". Певно, саме така дівчина підштовхнула автора до створення образу прекрасної героїні, готової понад усе — вище навіть кохання — поставити любов до Вітчизни.

Суботнього ранку заглядаю до громадської школи. В пустому класі лише одна — зосереджена, сумлінна, котрій недалеко добиратись, — дівчинка. Відпустити інших батьки не зважились.

Учителі серйозно, мовби нічого не сталося, проводять з єдиною ученицею заняття. Наче ненароком, часто погладжують її біляву голівку.

День протікає у крайньому напруженні. Ледь не щогодини повідомляють про загрозливі маневри військової техніки.

Регулярні збори осередку з приміщення переносяться на площу.

На ніч бере морозець, дощуляє пронизливий вітер. За північ, як не прикриваємо її тілами, промерзла в легенькому пальто до кісток, відчула біль у нирках, секретар Громади. Учора вона набігалась чи не найбільше з нас: приймала участь в екстренних засіданнях, підписувала звернення, виступала на телебаченні. Кому по дорозі, вирішуємо провести її.

Як при кожному теперішньому розставанні, обнімаємось, цілуємось із тими, хто застається.

Лунко крокуємо — транспорт уже не ходить — темними пустими провулками. Відпровадивши, з кількома супутниками поспішаємо по домівках.

Невдалік від Північного містечка — району Вільнюса, де дислокуються військові, — притискає до стін навальний гуркіт попереду.

На повній швидкості, серединою вулиці, пролітають бронетранспортер, машина зв'язку, два "урали". Ззаду безпорадно кидається з боку в бік "Швидка допомога".

Фари вантажівок затемнено, кузови наглухо задраєно: тих, хто всередині, везуть, немов кошенят у мішку. Якщо на захоплення, то, вочевидь, дрібного об'єкту.

Майже водночас ізвідкись долітає могутнє, ніби удари в літаври, нерівномірне бухання — дике й неприродне для сонного міста.

Рвонувши щосили, змокрілий, добігаю додому. Деренчить скло у вікнах. Міцно спить донька. "Напали на телебачення!" — обурено шепоче з-перед телевізора дружина.

Хоча телевежа й далеченько, з балкона дев'ятого поверху видно блукаючі навколо неї промені прожекторів. Висвічують крайнеба вогненні, супроводжувані, як громом, ударами звуку, спалахи — постріли танкових гармат. Густо, навіжено, ніби хмиз у палахкочучому багатті, потріскують автоматні черги.

Вертаюся до кімнати. На екрані — Голова Верховної Ради. Хто упізнав би надміру м'якого, розслабленого викладача консерваторії?! Мужній погляд, твердий, урочистий голос. Ще одне рішуче "ні" грубій силі, маріонетковим комітетам, їх московським натхненникам. Литві бути вільною!

Молода, вишукано скромна диктор, піднявши телефонну трубку: "Сюди йдуть". Телевізійний керівник: "Нам залишилося бути в ефірі кілька хвилин".

При всій тривозі неможливо не відзначити — з яким самовладанням, з якою бездоганною гідністю тримаються!

Без звуку з кінця підвального коридору щурами виповзають кремезні, ніяк не солдатської комплекції, плямисто-зелені фігури. Нишпорять, тицяються в двері. Насунувшись ближче, помітили приховану камеру. Знешкодили.

На секунду — кольорове маєво прапорів біля Парламенту.

Ще за мить — сіре, мертвотне шипіння екрану.

У розпачі від безпорадності, накручую номер відомого львівського дисидента. Колись приїздив до Вільнюса, ночував у нас вдома — зайвого ліжка не було — на підлозі. Тепер — депутат Верховної Ради.

Під невгамовну канонаду наговорюю на диктофон про щойно бачене. "Сьогодні розповімо на мітингу в підтримку Литви".

Перемовляюсь зі "штабом". Молодий міністр охорони краю неодноразово, аби запобігти можливим жертвам, звертався з проханням розійтись. Площа відповідала одностайним: "Ні!"

Наскільки легше було б стояти там, серед своїх!

Цієї нескінченної ночі, здається, мало хто спить. Жахом вдаряють все нові подробиці про застрелених, розчавлених гусеницями. Ті, хто мешкає в районі телебашти, сповіщають про розтрощене від детонації віконне скло, переляканих дітей.

Паралельно слухаємо радіо. У всіх — крім офіційних радянських — радіостанцій на устах Литва. Особливо оперативні повідомлення, нищівні коментарі видає російська "Свобода".

Вклинився і незнайомий, з потужним виразним сигналом, передавач. Безперервно транслює популярну легку мелодійку "Ламбада". В паузах — металевий розмірений голос по-російськи: "Наказом військового коменданта Вільнюса! Заборонено масові

зібрання! Заборонено відлучатися з робочих місць! Заборонено в'їзд і виїзд без спецпропусків! Заборонено користуватись кіно-, відеокамерами, магнітофонами, фотоапаратами, множильною технікою... Вводиться комендантська година! Порушникам – суворе покарання!"

Знов життєрадісне вихляння "Ламбади", знову набір заборон, погроз, — і так далі, по циклу. Он як, виявляється, приходить диктатура — в упаковці легковажного мотивчика.

Прикмети нового й у телефонній трубці. В розмову дружини з подругою втрутився сторонній: "Дзвоніть, дзвоніть, додзвонитесь!" — голос, після чого зв'язок перервався. Ніяк не хоробра за натурою дружина набрала номер знову й продовжила бесіду, і далі називаючи речі своїми іменами.

Десь близько п'ятої густе механічне ревіння змушує підбігти до вікна. Підмерзлою на узбіччі дороги травою від телевежі суне важкий танк. Могутній ствол гармати, загрозливо похитуючись, націлений у бік зарослого рідкими кущиками пустиря. Туди такої пори міг забрести хіба що який безпритульний собака. Чи дійсно хтось усерйоз вірить в "бойовиків "Саюдіса"?"

На півкілометра за танком, закривши нижні поверхи житлових будинків, розтягся брудно-жовтий шлейф димової завіси. Під її захистом, вервечкою, як каченятка, притислись одна до одної десятка з півтора темно-зелених, червонозоряних бойових машин.

"Герої" нічної роботи квапляться за нагородами й підвищеннями.

На світанку — дома всидіти неможливо — поспіхом зібравши дочку, рушаємо на площу.

Усі розбійницькі потуги виявились марними. Вільнюсці ігнорують мегафонні погрози, що їх вигукує безпорадно метушливий військовий "газик". Не вагаючись, обдирають, де-не-де порозклеювані за ніч, заповнені заборонами листівки. Тролейбус на найближчій до проспекту Гедимінаса зупинці порожніє - пасажери їдуть до Парламенту.

Втиснувшись крізь вузький, між будівельних плит, прохід, що веде на майдан, з не меншими труднощами пробиваємось до імпровізованих стендів.

Трагічні, великого формату, кадри — фотосвідчення ночі. Люди, що руками намагаються спинити танк. Спотворені страхом і люттю обличчя військових. Прекрасне, знівечене гусеницями, тіло чотирнадцятирічної Лорети. Обсмалені, не всі ще розпізнані, трупи в моргу.

В одному місці, посеред натовпу, діловито постукує молоток. До всуціль обліпленого червоними бляшками стовпа прибивають радянські ордени, значки, медалі.

Понашпилювано на дроти барикад, накидано під ноги есесесерівських паспортів, документів з комуністичною символікою, грошових купюр з зображенням Леніна. На водозливних трубах — фотографії зрадника-омонівця, що перейшов на бік напасників. Під

парканами — цілі гори творів класиків марксизму. Куди не глянь - малюнки, плакати, уїдливі написи. Герой особливо саркастичних карикатур - Президент Союзу, недавній, з кривавою відзнакою на лобі, лауреат Нобелівської премії Миру.

Неспішно зводиться тихе зимове сонце. Десятки тисяч уст зосереджено повторюють за священниками слова молитов. На зарослих щетиною обличчях, в блискучих від безсоння очах тих, хто відстояв ніч, — умиротвореність і достоїнство. Чого ніяк не чекав — нема ні краплини жорстокості або злоби. Здавалось би, після всього, що сталося, треба б, найперше, палати благородним гнівом. Навпаки — довкіл панує всеохоплююча, небачена ніжність.

Близький подих смерті звільнив людей від суєтного, змусив згадати про вічне. Усвідомлення беззахисності життя викликало зворушливу чуйність, попередливість до кожного.

Тільки звикла до масових акцій, непомітно підрісши на них, трьорічна донька ніяк не усвідомить трагічної величі моменту. У захваті від різмаїття барв і багатолюддя жваво розмахує, сидячи у мене на шиї, прапорцем.

Під'їзд будинку, де живуть наші, переповнений. Люди куняють, сидячи на сходинках, гріються біля радіаторів. З квартир час від часу виносять поїсти гарячого.

Коридор "штабу" завалено сумками — переважно речі прибульців з України. Господарі переклеюють шибки смужками паперу — щоб не повилітали у разі вибухів. Так чинять в усіх навколишніх будинках.

Квартиру, з огляду на її надзвичайно зручне розташування: вікна до вікон із Парламентом, на центр площі, — уподобали кореспонденти.

Крутиться в'юном, не присяде й на хвилику, репортер "Бі Бі Сі" — дрібна, розкуйовджена, в потертій дублянці, дівчина. Вибігає то на балкон, то униз, у натовп, розпитує, занотовує великими каракулями і поспішає передати по телефону кожну подробицю, кожну новину.

На дивані, рядком, опустивши на коліна приголомшливу апаратуру, сидять трое-четверо японців. Скільки їх насправді, визначити нелегко. Час від часу один повертається знадвору, — тоді, як зграйка горобців, обмінюються жвавими попискуючими звуками, — а інший тут же виходить. Кумедно кланяючись, дякують за чай; допивши, знов застигають — однакові, ніби фарфорові статуетки за склом у шафі, з вибачливими усмішками й ошелешеними поглядами. Так вони і працюють — злагоджено, непомітно, скрізь поспіваючи з фотоапаратами й диктофонами.

Французи ж поводитись розв'язно. Пили вино, порозбивали горнятка. Господиня втішена, що забрались.

Побували і латвійські оператори з бригади уславленого молодіжного кінорежисера. Одному з них біля телевежі добряче вперіщили прикладом автомата.

Надходить звістка про прибуття до Вільнюса представницької московської делегації. Найколеритніша в ній фігура — земляк, український поет, що досяг немалих ступенів у союзній столиці.

Одразу народжується ідея скласти до нього звернення.

Їдучи додому за друкарською машинкою, про всяк випадок беру супутника: щойно на автобусній зупинці невідомі в цивільному, напавши на жінку-редактора українських радіопередач, намагалися відібрати магнітофон. Щастя, що відстояли перехожі.

Поки вертаємось, лист уже готовий.

"Ми, українці, що проживають у Вільнюсі протягом багатьох років, є свідками та активними учасниками подій останнього часу. Добре знаючи народ, серед якого живемо, з усією відповідальністю заявляємо, що сьогоднішнє самовизначення литовського народу є виявом його споконвічного прагнення до незалежності, яке він висловлює спокійно й гідно. Дії армії в Литві не були спровоковані ані діями громадян Литви, ані службою охорони краю, а є неприхованою, брутальною агресією.

Рішуче протестуємо проти застосування військової сили в Литві. Ми підтримуємо законно обраний уряд Литовської Республіки, вважаємо, що всі спірні питання повинні бути вирішені мирним шляхом.

Звертаємось до Вас не тільки як до заступника Голови Ради Національностей, а й як до свого співвітчизника, з проханням зробити усе, від Вас залежне, щоб припинити кровопролиття. Несправедливість, вчинена тут, неминуче обернеться бідой і для українського народу, потягне за собою нескінченний ланцюг злодіянь. Просимо Вас також зустрітись із нашими представниками."

Підписують голови осередків, виборні особи Громади.

Ще надумуємо виготовляти плакати. Кольорові олівці, пастель, акварельні фарби — використовуємо усе, що є під рукою.

"УКРАЇНЦІ ЛИТВИ! БУДЬМО У ВАЖКУ ХВИЛИНУ РАЗОМ ІЗ ЛИТОВСЬКИМ НАРОДОМ!", "ВІЛЬНА ЛИТВА — ВІЛЬНА УКРАЇНА", "НЕ ВМИРАЄ ДУША НАША, НЕ ВМИРАЄ ВОЛЯ. Т. ШЕВЧЕНКО" — литовською й українською мовами, поки не закінчується картон.

Основне ж заняття — дзвінки на Україну: в редакції, агентства, посадовим особам, представникам демократичних організацій. Зв'язків за час діяльності накопичилося вдосталь. Не упускаємо можливості попрацювати й на інші канали.

Спростовуєм незліченні, запущені Москвою, "качки". Це не становить труда: брехня настільки примітивна й суперечлива, що стає незручно за тих начебто фахівців, хто її розповсюджує.

Про криваву нічну акцію говориться, наприклад, що вона була проведена на прохання робітничої делегації задля її захисту. Кількість жертв побоїща, яке намагаються зобразити дрібною сутичкою, непомірне — після найширшого розповсюдження реальних цифр - занижується. Складу "комітету національного

порятунку", що представляє нібито пів-Литви, навести ніхто не годе: називані причетними до нього діячі одразу ж спішають відхреститись.

Почуваємо, що наші слабенькі зусилля є часткою великої важливої справи. На порозі третього тисячоліття інформація може виявитись потужнішою, аніж танки.

... Насувається ще одна, може, вирішальна, ніч. Якщо в діях нападників є логіка, то після захоплення Будинку друку, Литовського радіо і телебачення, телевежі, Вільнюського радіовузла, вокзалу, аеропорту та ще багатьох першочергово важливих для життя республіки об'єктів, слід чекати завершального кроку - штурму Парламенту.

Як острів посеред людського моря, височить модерна будівля Верховної Ради. Протягом дня, долаючи пости охоронців — прискіпливих, надзвичайно серйозних юнаків і дівчат — я був у середині.

Мішки з піском, розкладачки, протигази, маскувальних тонів уніформи різко контрастують із величною розкішшю обстановки. Подейкують, що все готове, аби в останню мить підпалити Парламент (повноваження, на випадок найгіршого, передано представникам за кордоном). Тут, де стривожено, перехресно пробігають сонми великих і дрібних урядовців, журналістів, гостей, безумовно, вершаться масштабні справи. Але мене чимскоріш вабило назовні, в буяння стихійної людської повені.

Барикад і загороджень іще побільшало. Ближні вулиці, окрім щілин-проходів, перекрито будівельними плитами. Якщо щось розпочнеться, тиснява стане страшнішою від куль.

Хоч під різними приводами вмовляємо одне одного йти додому, ніхто відлучатися не поспішає.

Час від часу виникає заворушення, з уст в уста перелітає звістка про наближення військової колони. Вмить усі, ніби залізні ошурки в магнітному полі, розвертаються в один бік. Хапаючись за руки, підбадьорюють себе відчайдушним скандуванням. Стрімголов вискакують з під'їздів ті, хто заходив погрітись. Серце стискається передчуттям, уява домальовує брязкіт гусениць, тріск пострілів.

Заглядаю — подзвонити додому, довідатись про останні новини — до "штабу". Тут можна приймати різноманітні телестанції: на даху Парламенту діє антена малопотужного передавача.

Незважаючи на кульмінацію небаченого воєнного конфлікту на берегах Перської затоки, де зчепились багатосоттисячні, оснащені найсучаснішою технікою, армади, увага світу прикута сюди, до майдану, де чинить беззбройний опір тиранічному монстрові населення маленької республіки.

А увімкнеш на хвилю Москву — надривно завиває музика. На сяючій ілюмінацією сцені шкіряться у гримасах, перекидаються через голову, судомно вихляють гумовими тілами розфарбовані, строкаті блазні. Ходять по залу, — як минулої ночі біля телевежі, — промені прожекторів. Безтурботна, вичепурена публіка плеще в долоні, заходиться

реготом.

На площі ж незмінно хлюпочуть над головами різноколірні полотнища. Відпочили руки переймають древо з інших, заляклих від холоду.

Непохитно стоїть, притупуючи від холоду, виснажений, пропахлий димом безіменний оборонець. Обмахує краплину з-під носа, сторожко поглядає довкіл, і, надійно маскуючи власну тривогу, намагається ще й збадьорити жартом невідому жінку, що волею долі опинилась пліч-о-пліч.

А жінок навкруги чимало. Вони, на кого лягає основний, невдячний житейський тягар, і тут не прагнуть до ведучих ролей, ігнорують хитросплетіння політики. Ідея, котрій віддаються, як кохання — емоційно, беззастережно — втілюється у щось конкретне: принести їжі, теплого одягу, підтримати власною присутністю. Першими реагують на заклики, безстрашно линути м'якими, вразливими грудьми назустріч загрожуючій Литві небезпеці. Недарма, видно, ймення більшості країн — жіночого роду.

Упали бар'єри відчуження, соціальні, національні, які завгодно, межі. Випадково зібрані разом почувають себе єдиним цілим, ріднішими, ніж члени сім'ї.

І, — якщо зважитись на блюзнірство перед пам'яттю щойно загиблих, перед тими, хто залишився калікою, — коли б іще так пізнав себе, так усвідомив власну велич народ Литви? Якби не дні страшної загрози, коли ще так відчув би рядовий громадянин необхідність свого життя, — будучи, разом з тим, готовим без вагань покласти його на вівтар жаданої, безцінної Свободи? Чи бували ще колись ті, хто полишив сьогоднішні повсякденні справи, відкинув особисті інтереси, такими єдиними? Такими вільними? Такими щасливими, зрештою? Де, коли ще панували таке щире братерство, така всепронизуюча любов?

Юрба — визначав колись класик — сукупність людей, що дотикаються своїми найгіршими сторонами. Ой, чи так? Я став мимовільним свідком, як тут, у юрбі, вихлюпнулось назовні найпрекрасніше в людях — те, що за інших обставин, може, так і лишилось би незужитим, змарнувалось в буденних клопотах.

Значення подібних діб переважає роки.

Закінчується ще одна напружена ніч. Вранці, заскочивши ненадовго додому, подаюся на роботу.

А там не до програм і креслень. На сусідньому заводі, колектив якого, в основному, нелитовський — один із оплотів "Єдінства", призначено зустріч з московськими миротворцями. Команда нашого бюро, очолена начальством, рушає туди.

Потрапити на територію нелегко. Навпроти прохідної — пікет: "Саюдистів не пустимо!" На нього пливе незчисленна, під литовськими прапорами, колона — збірна кількох підприємств.

З подивом помічаю, що на саме вістря подій, однією із перших у клині тих, хто хоче пройти, випадково чи не зовсім винесло Інну. За крок перед нею войовничо розмахує

кулаками, сипле нецензурщиною, тицяє дулі стіна "єдинственників". В спину підштовхує, пре натовп. Інна ж згори вниз, зачудовано, як на дивовижних звірів у зоопарку, поглядаючи на шалених, запінених крикунів, просувається уперед. Ті, ніби загипнотизовані її гордим виглядом, іронічно-незворушною посмішкою, покійно, дециметр за дециметром, задкують.

Під'їхали, прорізавши широкий коридор, змішавши протилежні табори, офіційні чорні автомобілі.

— Отака-то Ви "несаюдистка", Інно! — встиг, зблизившись у людських завихреннях, вигукнути я.

— Не більша, ніж дехто! — париувала, зніжковівши хіба на мить.

Баритися ніколи. Скориставшись нелизовськими зовнішністю й акцентом, мені вдається приспати пильність танучих пікетувальників і, надзвичайно вдало здолавши всі перепони, опинитись поряд із членами московської делегації.

З земляком я шапочко знайомий. Десять років тому він приїздив до Вільнюса по лінії Фонду Культури. Привітавшись, узявши за ніжний, пухкий лікоть, у кількох реченнях висловлюю сановному гостеві своє бачення становища. Той уважно, плямкаючи губами, читає звернення від Громади (екземпляр, переданий нами учора, адресата, виявляється, не досяг), вибачається за неможливість, через ущільнений графік, зустрітись. Потім, прихилившись, довірчо шепоче:

— Катастрофі запобіг тільки наш приїзд. Усе, включаючи пожежні машини для змивання крові, стояло в готовності. Боюсь, як би знов не зірвалось до гіршого.

Не знаю, наскільки брати на віру слова цього чоловіка. Надто непевна — відданого діяча української культури і, водночас, глашатая комуністичних ідей — його позиція.

До актового залу на зустріч, що задумано, як ознайомлення гостей із думкою громадськості, слухачів набилось, ніби оселедців у бочку. Ще більше охочих увійти лишилося знадвору.

Я, хоч намертво затисненим, опинився попереду, боком до президії. Там розсаджують трьох заїжджих: вірменський лідер, представник Білорусі, збоку — знайоме умисною простакуватістю з телевізійних трансляцій лице земляка. Добре видно і зал, в якому приблизно нарівні — прихильники "Саюдіса" та "Єдинства".

Отже, можна буде побачити справжній поєдинок точок зору, оскільки досі, збираючись неодмінно окремо, суперники з'ясовували стосунки заочно.

Поближче до трибуни тісниться група єдинственників". Ось вони — ті, чиїми проханнями про заступництво прикривається армія.

Вилощені диригенти й натхненники скромно тримаються позаду. На передньому плані — робітництво. Збіглися прямо від верстатів — у брудних халатах, недоладних комбінезонах, внісши запах поту і технічних масел.

Спрацьовані до кістяка або безнадійно розповнілі жінки, прокопчені, з ознаками небайдужості до алкоголю, чоловіки. Із засмальцованих рукавів випинаються темні, безформні кисті рук. А які обличчя! Приниженість, відчай, злоба на увесь світ.

Усе життя цих трударів годували брехнею — вони не схильні вірити ні у що. Усе життя оббирали — бояться втратити останнє. А тепер ще й охоплені страхом помсти. Підозрюють, що рух за оновлення несе в собі таку саму жорстокість, як і ті, хто прагне його придушити.

Почуваю до цих людей суміш жалю й вини. До них не знайшли шляхів полум'яні лідери "Саюдіса". До українців не змогла доступитись культурницько-інтелігентська Громада. Залишені напризволяще, виробили свою мудрість — побутову, приземлену, потрапили під вплив комуністичних партторгів.

Починаються виступи. Слово надається заводчанам: суворо за чергою — симпатикам "Саюдіса" і "Єдінства".

Спостерігаю дивну, несподівану річ. Якщо дивитися збоку, незацікавлено, ці другі виглядають переконливіше, на емоції, в кожному разі, тиснуть значно сильніше.

Прибічники незалежності намагаються оперувати лише безсумнівними фактами, в стосунку до суперників не переходити меж коректності, закликати до злагоди. Негучні, витримані голоси їхні тонуть у криках опонентів, що волають зацьковано, не турбуючись логікою. Група підтримки у залі раз-по-раз перебиває небажаний виступ істеричним галасом (стараються, щоправда, десятка з півтора, основна маса доволі байдужа).

Військо, що атакує беззбройних — носій добра і справедливості. Ті, хто постраждав біля телевежі, самі винні — нащо було підставлятись.

— Відчуваю, що литовці хочуть мене знищити, — простодушно звертається до гостей якийсь підстаркуватий страждалець. Неудаване тремтіння його голосу виключає будь-який сумнів щодо щирості сказаного.

Високопоставленим миротворцям не позаздриш. Прибульцеві здалеку, дійсно може видатись, що навкруги шаستاють агресивні, кровожерні "саюдисти", які біля телевежі, аби скласти вину на армію, самі повбивали себе (дослівне твердження одного з виступаючих). Просидівши з відстороненими фізіономіями, виголосивши на завершення щось невиразно-заспокійливе, делегація Ради Федерації рада ретируватись.

Переслідуючи земляка, бідкається на російсько-українському суржику жінка в робочому халаті.

Симпатики ворогуючих таборів протискуються через широкий вихід біля протилежних одвірків, не дивлячись одне на одного.

Противники незалежності наміряються продовжити збори мітингом. Прихильники ж поспішають, оскільки змайнула вістка про чергову для нього загрозу, до Парламенту.

Урвавши часу, приїжджаю до телевежі.

Місця трагедії розшукувати не потрібно. До все зростаючих пірамід вінків, живих квітів неперервно струмує людський потічок. Під шемрання молитов, зойки, стримане голосіння обтікають свічки перед статуетками Божої матері.

Непоказні, взяті з документів, портрети тринадцяти, для кого ніч у живому кільці, скандуючому "Летува, бук лайсва!" ("Литво, будь вільною!") виявилась отанньою.

Тут важко затриматись надовго.

Біля підніжжя красуні телевежі, радіально спрямувавши у зовнішній світ крупнокаліберні стволи, темніють важкі танки. Напрямок їх атаки — з боку молодого парку — позначено вивернутими брилами землі, розтросченими стовбурами деревець. Звалену, з кільцем легшої бронетехніки позад неї, сітку абияк попідпирано палями.

Офіцери зайвий раз показуватись на виду не дурні. Зрідка промайне якийсь лейтенантик, від сили капітан, та й то без пагонів на бушлаті. За огорожею вартують солдати.

Радянський воїн належить, схоже, до найжалюгідніших істот на світі. А тут до відбитку рабського становища, незугарної форми, немитості й запаршивлення долучилися ще скоцюрбленість від холоду і деморалізованість.

Навпроти кожного із постів повсякчас купчиться гурт спостерігачів. Хто підходить, рідко утримується від ущипливих, не відзначених різноманітністю, запитань:

- Солдате, у тебе мати є? Як поглянеш їй в очі, коли прийдеш додому?

Що тут робити, як не відвертатись, шморгати носом, теребити "калашнікова"?

Хоча вбивали, очевидно, не ті, що стоять на сторожі, а ті, чий і слід простиг, часто почуєш:

Солдате, ти стріляв у людей? — У відповідь здебільшого заперечливе похитування головою. — Будеш стріляти, якщо пошлють? — Тут можливі варіанти: від твердого "Не буду!" — до винувато-непевного "Нам наказують".

Звичайно, за армійським Статутом вартовому на чатах вступати в розмови категорично заборонено — та який уже тут, до біса, Статут?

Тільки на одному з постів сержант незговірливий, агресивний, як пес на цепу. Погрожує автоматом, люто товче прикладом, коли підійти надто близько, металеву сітку, під'юджує до цього ж підручних. З вологодською, щедро уснащеною вишуканими матюгами вимовою, викрикує:

— Будьте вдячні! Ми вас звільнили! Відновили радянську владу! Тут був фашизм!

Подану газету "Комсомольская правда", де різко засуджується вільнюський розбій, ледь переглянувши, шпурляє назад:

— Брехня, провокація! Самі надрукували!

Ось він по шию заліз у башту своєї допотопної, облупленої, — як тільки їздить? — бойової машини. Хихикаючи, повільно, з насолодою, наводить ствол гармати в обличчя кожному за огорожею.

Відчуття не з приємних.

Коли черга доходить до інтелігентного, з ранньою сивиною на скронях, литовця, той, не відводячи погляду, спокійно, снайперськи точно, спльовує в чорний отвір. З-за сітки — нове, надривно люте слововиверження.

Спостерігаю інші сценки.

Пружинячи на мускулястих ногах, підтюпцем пробігає молодик культуристської будови в сріблястій імпортній куртці.

— Підождіть-но! — з притиском, відділяючи кожне слово, звертається до солдатів.
— Будуть із вас консерви.

— Не можна так. Іди звідси! — одностайно обурюються, спроваджують його люди.

Приплівся невизначеного віку, з розплющеним, бугристо-сизим на буряковому обличчі, носом, алкоголік. В п'янім екстазі, вчепившись у загорожу, похитується перед вартовими, шамкає беззубим ротом:

— Молодці, ребята! Правильно! Добре всипали сепаратистам! Знай наших!

З'являється щупла, у чорній шубі, жінка з тонким, нервовим профілем. В одній руці — сигарета, в другій — намальований на шматку простирадла прапорець: біла, синя, червона смуги. По-московськи акаючи, звертаючись одразу до всіх, скоромовкою виголошує:

— Я щойно з поїзда. Як подивишся, що тут від нашого, росіян, імені виробляють, — хочеться скинути на Росію атомну бомбу!

Розглянувшись трохи, подумавши, поправляється:

— Ні, дітей шкода. Дітей треба б вивезти.

Хтось підмічає, як на висоті півтораєста чи більше метрів з вікна телебашти виривався папірець. Ходять уперті чутки, що у верхній частині її забарикадувались працівники, до яких не можуть дістатися напасники.

Звичайно ж, це записка!

Всі погляди звертаються до неба. Розмови стихають.

Підхоплюваний повітряними струменями, безтурботний білий метелик, грайливо перекидаючись, ширяє у сліпучій, прохромленій хисткою голкою, блакиті то вгору, то вниз.

Ось він, викликавши тріумфуючі, сповнені надії, вигуки, перетяв межі контрольованої території. Та враз, схоплений поривом вітру, косо, стрімко йде на зниження в бік телевежі. Розпачливо благає жіночий голос:

— О Єзус, Марія, Єзус, Марія!..

Марно. Листочок опав у десятку метрів за сіткою. Зловтішно підбігає дебелий, що в числі інших спостерігав за польотом, офіцер. Розглядає папірець з обох боків, і, не реагуючи на відчайдушні крики "Покажіть!", рве і затоптує його в сніг.

Жінку, котра щойно молилась, підхоплюють, знепритомнілу, під руки.

Серед солдатів — думаю — повинні б знайтись і земляки.

Ось за метр від мене з переднього люка металевої коробки стирчить велика кострубата голова типового сільського тракториста. Байдужий погляд, сонно-очманілий вираз обличчя. Інтуїція підказує, що це свій.

Так і є. Коли звертаюсь по-українському, водій-механік виявляє ознаки цікавості. На запитання, звідки родом, видавлює: "З Полтавщини".

Та будь-які зусилля розворушити слимачу голову безпорадні. Додаючи газу, солдат намірено топить допитування в гуркоті й без того навіженого тарахкотіння мотора. На лисніючому, з мляво відвислою нижньою губою, обличчі хитрувато-глузлива маска: "Нічого не знаю і знати не хочу. Пішло б воно все до дідька!"

Вступаю в переговори на інших постах. Майже на кожному хоча би один вартовий зізнається, що призначений з України. Є зі Східної і з Західної, з міст і сіл, такі, що володіють рідною мовою, і такі, котрі її не знають.

Оце так приємна стріча за тисячу кілометрів від дому!

Підходить рослий, поставний, коротко стрижений чоловік — баритон громадського хору. Майстерно імітуючи грім командного голосу, напускається на вартових:

— Ви що тут робите?! Що собі думаєте? В карателі записались? Я — майор запасу; був у Празі в шістдесят восьмому — досі не можу відмитись! Ану лагодьтесь додому — Україну захищати!

Він — відомий штукар. Чи дійсно майор — хто перевірить? А враження на солдат справляє добяче — ті аж шуляться.

Зустрічаю ще — так його звуть у Громаді — Пана Учителя. Білоголовий пенсіонер, філолог, приїхав з України написати підручник литовської мови. Півроку живе у готелі, встигає і працювати над книжкою, і komponувати вірші та статті, і активно включатися до навколишнього.

Зараз довго, скорботно поглядає на двох — достоту б його онуки - рядових: один з Кременчука, інший з Харківщини. Проштовхує через вічко сітки дві великі, куплені на Калварійському ринку, мандаринки:

- Візьміть, хлоп'ята. Адже свято - старий Новий рік. Відомо, як вас кормлять. Вгостіться, згадайте рідну домівку!

Оранжево ховається сонце. Оранжево палахкотять на снігу два маленькі вогники.

Солдати вагаються, нерішуче переступають з ноги на ногу. Можна уявити, як нашпигували їх інструкціями про "фашистів". Чи не підглядає офіцер?

Починають уболювати оточуючі:

— Беріть, беріть, сміливіше. Не отруєні!

Зрештою один із вартових, ніби розправляючи чобіт, нахиляється й миттєвим, непомітним рухом підхоплює здобич у рукавицю. Те ж проробляє інший. Ззовні сітки полегшено, схвально зітхають.

Як легко встановлюється контакт між потенційними напасниками та їх жертвами!

Більшості солдат — це очевидно — осоружна покладена на них місія.

І жаль їх, підневільних, і обурює, як загрибають політики жар чужими руками. Від сорому перед литовцями за ту роль, яку відіграють, хоча б вимушено, земляки, мені видається, що їх тут значно більше, аніж насправді.

Спускається темрява. Під прикриттям її спілкуватись із вартовими зручніше.

Виявляю, що ті абсолютно не орієнтуються в ситуації. Перекинуті з Псковщини, поняття не мають про місце, де опинилися. Цілеспрямованої роз'яснювальної роботи з ними ніхто не веде.

Під впливом пережитих емоцій мене несподівано охоплює потреба виговоритись. Перекрикуючи рев двигунів, виголошую цілі лекції про історію Прибалтики, події останнього часу, Народний Рух. Намагаюсь не згладжувати гострих кутів, ілюструвати якомога простішими, зрозумілішими цим хлопчикам, прикладами. Підходу шукати недовго — стає у пригоді армійський досвід.

Солдати починають відтавати. Деякі зважуються ставити питання. Дослухаються до української навіть вузькоокі азіати.

Хоча й усвідомлюю, що ефект від цього незначний, пересуваюсь від поста до поста, поки остаточно не хрипну.

Вежа притягає, мов магнітом. Як і товариші по Громаді, приїжджаю сюди ще не раз. Так само навідуємось і до інших захоплених об'єктів. Розмовляєм, вручаємо спеціально виготовлені листівки. Вартові уже розпізнають нас, а ми їх.

А чутки про забарикадованих у верхній частині телебашти не підтвердились.

Першою реакцією Громади після кожної звістки про загиблих було виявляти, чи нема серед них українців. Оскільки чергуємо переважно біля Парламенту, ніхто з наших не постраждав.

Але кілька чоловік з українськими прізвищами серед більш ніж півтисячі потерпілих є. Пробуємо віднайти їх.

У лікарні, де розміщено легкопоранених, — стовпотворіння. Повсюдно — перебинтовані, з густочервоними плямами, руки, ноги, голови. В напівтемних коридорах лежать, сидять на розкладачках, примудряються ще й читати. Заповнене чоловіками навіть гінекологічне відділення.

Блукають, шукаючи своїх, родичі. Сторонні приносять ліки, пропонують допомогу, в тім числі власну кров. Узнати щось надзвичайно важко. Медперсоналу не до нас – кілька змін на ногах.

Насилу довідуємось адресу українця, що добровільно, відмовившись займати дефіцитне місце стаціонару, виписався.

Друзі по Громаді таки розшукують його, вручають передачу.

Міліціонер, біля десятка років тому сім'я переїхала з центру України. Боронячи

захисників телевежі від десантників, зазнав тяжких, зі струсом мозку, побоїв. Може, що від земляків.

От тобі й внутрішньолитовський конфлікт!

Ні на мить не припиняється чергування довкіл Верховної Ради. Хто тільки, виступаючи на цьому неперервному мітингу, не засуджував збройний напад! І литовські, найрізноманітнішого спрямування, політичні, громадські й культурні діячі, і численні гості з інших республік, в тім числі депутати Верховної Ради України, і бунтівний єпископ Російської православної церкви, й армійський, що відмовився виконувати злочинні накази, підполковник... Незліченна кількість як титулованих, так і безіменних, об'єднаних неприйняттям насильства.

Справедливості ради, слід зазначити, що серед литовців далеко не всі включались у боротьбу — немало стверджували, що їх це не торкається.

Про мої відвідини площі здогадуються, щойно заходжу в приміщення, — пропах димом вогнищ. Часто вітаються перехожі, яких не можу впізнати, — так багато перебувало під нашими прапорами. Із подивом дізнаюся, скільки живе навкіл українців — патріотів незалежності Литви, котрі з тих чи інших причин не прилучилися до діяльності в Громаді.

Один з них виявився особливо колоритним, потрапив на шпальти газет. Височенного зросту, кремезний "український Геракл" перебрався у Литву з Чернігівщини. Вийшов на площу в робочій спецівці, з дружиною й трьома синами, прихопивши самостійно виготовлений синьо-жовтий прапор:

— Вони не пройдуть! Ми страх уже загубили! Остогидло плазувати! — розкотисто гримів, незмінно збираючи навколо гурт слухачів.

Прибувають нові гості з України. Включаються у чергування, передають кошти на потреби Литовської Республіки. Відзначився науковець з Дніпропетровська, що пожертвував чималу суму — гонорар за винахід.

В Парламенті українці, переважно студенти, створили загін внутрішньої оборони. На честь їх поряд з будівлею Верховної Ради урочисто піднято синьо-жовтий прапор.

Вивішені на людних місцях, плакати Громади рясно укрилися відгуками, коментарями, часом надзвичайно атракційними. Якби здогадатися зберегти — чудовий експонат для музею! Але хто має час фіксувати історію — ми у ній живемо.

Напівпідпільно виходить, схожа спершу на листівки, незалежницька преса. Коли в сизій від сигаретного диму, захаращеній кімнаті тимчасової редакції надиктовую статтю для урядової газети, зізнаємось взаємно з журналісткою, давньою знайомою, що рідкісні вільні хвилини віддаємо читанню улюблених поезій. Така, видно, потреба цього перенапруженого, спресованого часу.

Виступаю на радіо. Робота його налагоджується в непристосованому приміщенні, при мінімумі технічних засобів. Компоновані на ходу, здебільша в прямому ефірі, з неминучими численними накладками, передачі цікавіші, певно, ніж будь-коли.

Особисте втратило першочергове значення. Буденним, samozрозумілим для тих днів здавалось, наприклад, що допитуваний інтерв'юерами на лікарняному ліжку багатодітний батько, який втратив біля телевежі обидві ступні, твердо, безкровними губами, відповідає: "Ні, не жалкую і не каюсь. Якби довелось, вийшов би на захист іще раз".

На десяток кілометрів, з ночі — покручена мовчазна колона до Палацу Спорту для прощання з загиблими. Сам похорон у тужливий, мрячний день перетворився на величну, багатосоттисячну демонстрацію від Кафедральної площі до Антакальнського кладовища. Я — пробач мені, Литво, — до Палацу Спорту прошмигнув без черги, відрекомендувавшись кореспондентом, під час похорону відволікався на якісь необов'язкові побігеньки.

Надходить субота — день щотижневих зібрань Громади.

Досі відмінність політичних переконань, хоча й відчутно дошкуляючи нам, лишалась, як і годиться для об'єднання культурно-просвітницького, на задньому плані. Тепер, коли ззовні, гвалтом, Литву хочуть розрубати на два, поділені кривавою прірвою, табори, лінія розламу загрожує пройти і через наше товариство. Прикриваючи збройне втручання потребою захисту нелитовського населення, непрохані "рятівники" поставили його у вельми незручне становище, значною мірою розпорошили й деморалізували.

Кожен із членів Громади сприймає незалежність Литви у свій спосіб.

Для одного вона — нагода порвати зі злочинною тоталітарною імперією, прилучитися до демократичного, за західними стандартами, світу. Для іншого життя у маленькій державі — передовсім відрізаність кордонами від рідних, навала економічних проблем, непевний статус у майбутньому.

Одні вбачають у волі Литви сходинку до найжаданнішого — визволення України, інші вірять в можливість реформування Союзу. Такого, хто виправдовує кровопролиття, не знайдеш, але тих, які з упередженням ставляться до авантюрих, на їх погляд, кроків "Саюдіса", вистачає.

В силу обставин, знаю сукупність цих українців краще, ніж будь-хто. Мені, голові осередку, вирішувати, як звернутися до них сьогодні.

Можна зайняти чітку, принципову позицію безумовної підтримки визвольної боротьби литовців.

Уберігши кристалевість принципів, втрапиш некристалевих людей. Незгодні з такою однозначністю або відійдуть від Громади або, чого доброго, створять альтернативну, "неполітизовану". Що станеться в цьому разі, передбачити легко. У декотрих регіонах Союзу існує по кілька українських формувань. Про розбрат між ними відомо більше, аніж про самі товариства.

Можна ще, відмахнувшись від теперішнього конфлікту, лишити його без уваги. Тоді посіяна відчуженість, проростаючи, однаково загрожуватиме розколом.

Розкіш ділитися допустима деінде, але не тут, де кожен свідомий краєнин на рахунку. Громада — вища вартість, незамінний засіб самоорганізації. Існування її — згуртованої й міцної — краща підмога як для литовської, так і української справи.

Отож, покладаю: не даючи незгоді розвинутиись, зібрати усіх, змусити до спокійного, відкритого діалогу. Глянувши одне одному в вічі, мають позбутися взаємних підозр. Побачити в ідейних противниках друзів, колег по долі, з якими зближує більше, аніж розділяє.

При цьому є, правда, ризик розсваритись одразу ж на засіданні. Тут повинні придатися набуті раніш авторитет і досвід. Умисне не ставлячи підпису під надто політизованими відозвами, можу, хоча би формально, стверджувати певну незаангажованість.

На особистий же, хоч найменший, п'єдесталець не розраховую. Сама вибрана роль позбавляє непорочності. Скільки устиг запізнати претендентів на лідерство, які, думаючи промчати до мети на білому коні прямим, найкоротшим шляхом, скінчили крахом, отримавши на додаток ще й велике у роді людському розчарування!

Збори починаються.

Щоб умістити охочих — учасників Громади, литовських українців, з якими познайомились за останні дні, а також гостей з України, — довелося кімнату, де збираємось зазвичай, змінити на іншу, просторішу.

Вшанувавши хвилиною скорботи загиблих, переходимо до нинішньої ситуації.

Я мобілізую усе своє красномовство. Звиваюся вужем, балансую на канаті. Викликаючи на діалог сповідників полярних точок зору, намагаюсь утримати їх від різких, незворотно-образливих випадів, нейтралізуюючи крайнощі, виробляти загальноприйнятну лінію. І говорю, говорю якомога більше — аби не впустити ініціативу, не дозволити диспутові піти самопливом.

Не поступаючись головним, мушу погоджуватися з абсурдними твердженнями, задкувати, висловлюватись недокінцево.

Напускаюся, зокрема, із не зовсім дочасною критикою на "Саюдіс". Декларованим принципом національної політики далекі від повного втілення. Нова влада, з якою ми, у переважній більшості, гаряче солідарувались, схильна — це очевидно — використовувати національні об'єднання, як ширму, димову завісу у вигідні для себе моменти. Жоден, скажімо, депутат, проголошуючи перед виборами турботу про нацменшини, ніколи й не заглянув до нас, не поцікавився проблемами. Декотрі високопоставлені діячі не раз, безвідповідальними заявами, обурювали некорінне населення.

Можливість для тих, кому наболіло, критикувати тут, на Громаді, має зменшити їм спокусу шептатись поза спинами, гуртуватися на стороні.

Якоїсь хвилі таки гублю контроль. Вихопився з набором ярликів — бездумних, скороспілих, відірваних від конкретики — один із приїжджих. Понурий, неголений,

обвішаний значками, коршуном налетів на жінку — невтомну, незамінну громадську трудівницю, що осмілилась поділитися цілком зрозумілими сумнівами й тривогами.

Бризнули сльози. У виниклій перепалці вже зірвалось "фашизм" — термін, що його, застосовуючи до кого завгодно, легко пускають у хід примітивні, недорікі сперечальники.

Та пристрасті хутко влягаються. Учасники зборів повелися достойно, витриманіше й мудріш, аніж міг би ствердити песимістичний прогноз.

Диспут завершено вистражданим миром. Ми залишаємося разом. Незважаючи ні на що, не відмовляючись від теперішніх поглядів, далі розгортатимемо задумані раніше культурні програми. Будемо лояльними — не сліпо, а легітимним шляхом домагаючись і своїх у ній прав, — до незалежної Литви.

Криваві ж військові вилазки рішуче засудили усі — навіть ті, хто мав колись симпатії до "Єдінства". Склали й підписали також звернення з протестом проти фальшивок ("війська захищають в Литві українців", "нелитовське населення підтримує "комітет національного порятунку""") скандально популярного ленінградського тележурналіста.

У ранній вечірній темряві, покінчивши з зібранням, чвалаю, ледь переставляючи ноги. Кількагодинне, критичне, як ніколи, напруження виснажило до краю. Печуть мовлені не так слова.

Хоча наміченої цілі начебто досягнуто, відчуваюсь побитим псом. Від необхідності кривити душею, іти проти власних переконань, нудить, ніби після отруєння.

Як добре Вам, і мільйонам таких, як Ви, Інно, не дотикатись політики!

Нових ексцесів особливо побоювались у ніч з суботи на неділю, через тиждень після побоїща. Та цього разу кровопролиття — схоже за сценарієм, з дещо меншими жертвами — чекало на Ригу.

А Громада, за участю численних гостей, проводить навпроти Державної бібліотеки мітинг до Дня Злуки. Тема об'єднання українських земель поступилася місцем єднанню сучасному. Виступаючі українці зичать добра Литві, литовці — Україні. Тисячі чоловік, що змістилися від Парламенту, підхоплюють скандування:

— Україна — Летува! Україна — Летува!

Багато, багато ще днів і ночей не танула людська, налагоджена згідно графіка для міст і районів республіки, варта. Височіли, ще й міцніючи, барикади, біліло у вікнах павутиння паперових стрічок. Не раз тривожний голос радіодиктора змушував покидати кого роботу, кого житло і поспішати туди, де загрожувала небезпека.

Війська продовжували утримувати більшість захоплених об'єктів, невсипуще охороняти рудименти радянської епохи. Періодично влаштовувалися провокації, торохтіла ночами стрілянина, гриміли, змушуючи прокидатись посеред ночі, вибухи.

Проте життя, незважаючи ні на що, верталось у звичну, спокійну колію. Інтенсифікувалась, аби надолужити втрачене, робота. Я знову бував у науково-

дослідному інституті, знов мав нагоду спілкуватися з Інною.

В особливо напружені дні ми не раз стрічалися біля Парламенту. Але наскільки натхненно, дієво виглядала там, настільки банальними, ухильними виявлялися тепер відповіді на спроби докладніше взнати її роль у щойно проминулому.

— Ну чергувала по ночах — що тут такого? Приносила їжу — разом із дівчатами. Чого розводитись про своє, якщо люди загинули, лишилися покаліченими? — переконано, з обуреними інтонаціями, запевняла. — Я не здійснила нічого особливого, знаходилась, де й усі.

Для осуду напасників вона не принижувалась до різкого, злостивого слова — позначала їх коротко: "ті". Не припускалася й думки про вирізнення особистого, наче табу, уникала показного патріотизму. Підкреслюючи "як усі", воліла належати до незчислених, безіменних одиниць — чия участь стала, в кінцевім підсумку, вирішальною, але для котрих розрахунок на будь-які, зі спільної перемоги, дивіденди виглядав би непристойністю.

Через місяць після "кривавої неділі" задля кількох хвилин прямого ефіру вилітаю до Києва.

Молодіжна телепередача уперше нецензуровано дає на Україну кадри побоїща біля телевежі. В дискусії з комуністичним депутатом Верховної Ради маю можливість спростувати твердження офіціозу про дискримінацію в Литві українців.

Квитка на літак додому не купити. Непередбачена, в легкому одязі, довга дорога в неоплуканих поїздах обертається бронхітом, що його, за відсутністю часу для лікування, заганняю в хронічну стадію.

Десь під кінець зими, коли небезпека раптової атаки на Парламент звелася до мінімуму, незначний привід спонукав мене заглянути до вже не діючого "штабу".

Розтоплений відлигою, хлюпає сніг. Поникли, обтріпались різнокольорові прапорці. Сірим патьоками порозпливалися гасла боротьби за Свободу.

На площі народу негусто, зате помітно побільшало бруду. Підозріло збуджена групка молодиків сидить на колодах довкіл широкої плями пригаслого вогнища. Де-не-де, недовіжливо розглядаючись, походжають зарубіжні туристи.

У дверях будинку на місці врізного замка зяє діра. За ними б'є в ніздрі різкий запах сечі.

Коли розмова з юним господарем квартири, де містився "штаб", торкнулась недавнього минулого, той зауважує:

— Поки існувала загроза, приходили інші люди. Навколишні мешканці сміливо пускали їх погрітися до під'їздів, запрошували у квартири. На ніч відкривалась Державна бібліотека, там ночували на столах, підлозі. Нікому не спадало на думку, аби щось могло пропасти. До туалетів стояли черги, а чистота дотримувалась ідеальна.

Зараз же, — він іронічно всміхнувся, — швендяють якісь типчики з арматурами,

часто напідпитку. Бешкетують, хизуються — величають себе захисниками. Загидили усе. Тьху!..

Повертаючись, здалеку помічаю, як проспектом Гедимінаса до площі наближається чоловік з величезним синьо-жовтим прапором. Крокує, високо задерши голову, неприродньо викидаючи допереду ноги. Давно не голене обличчя зацепеніло радісним оскалом, шапка збита набакир, одяг розхристаний: одразу видно образ знайомого з попередніх виявів багатоликого недалужного "патріота".

Збоку, догідливо заглядаючи в очі, підскакує підліток-джура з сумкою — рухаються, вочевидь, прямо з вокзалу.

Підбив мене біс, наблизившись, назватися місцевим українцем, поцікавитись, відкіль прибули.

— Бійцям з України — дорогу! — не перериваючи переможної ходи, фальцетом виголошує прапороносець. — Йдемо захистити литовський Парламент, а то ви тут,.. — речення завершилося плутаним матюгом.

Куди поділась хвалена моя терпимість? Втративши усвідомлення, що чиню, одним рухом вихоплюю прапора, передаю його хлопчаківі, а сам, взявши "бійця" за барки, стріплю так, що чутно клацання зубів і тріск по швах волохатої шуби.

Обличчя його вмить губить браваду і, проминувши стадію переляку, набуває цілком осмисленого виразу. Вертаюсь до тям і я.

Важко стримуючи дихання, підкреслено ввічливо взаємно вибачаємось і, обмінявшись кількома нейтрально-миролюбними фразами, поспішно розходимось врізнобіч.

Попри всю складність ситуації, Громада підготувала достойну програму до Шевченківських свят.

Солідно виглядає хор. Підріс, не тільки фізично, дитячий ансамбль. У залі, поряд з українцями Литви, гостями, сидять хлопці в уніформах січових стрільців, що продовжують нести службу в загоні внутрішньої охорони Парламенту.

Не розслаблюючись, беремось за підготовку нового концерту — у рамках традиційних весняних Днів народів Литви.

Надовго, висунувши й політичні, антикомуністичні вимоги, застрайкували шахтарі Кузбасу, Донбасу. Преса зарясніла повідомленнями про голод, що загрожує їх сім'ям.

Для Литовської, чиє тіло ятріє свіжими ранами, Республіки чужа біда не виявилась далекою. Спілка робітників оголосила про збір продуктів для страйкуючих.

По справах Громади, а також з наміром, черкнути, якщо вийде, кілька рядків для України, йду до Палацу профспілок.

Довжелезними широкими сходами з двох боків до нього в'ються вервечки людей. Часто спиняючись для перепочинку, тягнуть на гору важкенні міхи, рюкзаки, сумки.

Серйозні, плечисті чоловіки в самому Палаці сповіщають, що успіх акції

перевершив найсміливіші сподівання. Доведеться — не встигають підвозити свої вироби селяни — продовжити термін її принаймні на тиждень.

Проходимо із залу в зал, з кімнати в кімнату, що по стелю заставлені коробками й ящиками. Лоскочуть ніздрі витончені пахощі делікатесів, які не завжди зустрінеш у продажу. Копчені ковбаси, шинка, в'ялена риба — пожертви організацій.

А до прийомних столів, за якими ледь встигають сортувати і пакувати добровільні помічники — моторні хлопці й дівчата — вишикувались черги. Тут все, що можна купити в магазинах зі скромних доходів, приготувати самотужки. Сухарі, консерви, пачки з мукою, крупами, олія, сир, згущене молоко, цукор, домашнє печиво...

— Спиртне? Це — ні! — категорично повертають пляшку "дягтіне" присоромленому дядькові.

- Добре знаю, що таке голод, — спорожнивши благодійну торбу, ділиться бабуся з молодим, жвавим поглядом блакитних очей. — Ковтнула всілякого на засланні.

— Нехай шахтарі тримаються, а ми якось переб'ємось, — бадьоро підхоплює її скоцюрблена товаришка. — Я розміняла останню десятку. П'ять карбованців лишила прохарчуватись до пенсії, а п'ять принесла шахтарським дітям.

Подібне чую й від інших литовців. Вони неговірки, ніяковіють і червоніють від запитань "для преси".

Робота іде злагоджено, без метушні й поспіху. Надворі вантажать автофургони для відправки на схід України.

Литовський народ, як у минулорічну блокаду український, розкрився мені ще однією гранню.

Чого гріха таїти — якийсь час, головню напочатку, у ставленні моєму до Інни превалював чисто чоловічий інтерес. Та варто зіткнутися з чимось, що виходить за рамки звичайного, як легковажне й егоїстичне в тобі мусить знітитись, відступити на задній план. Замість природнього, вузьконаправленого еротичного потягу до знадливої дівчини навалилося щось позавладне, підкорююче — невідчуття тіла через відчуття духу.

Інна теж вирізняла мене з числа просто знайомих. Розпізнав це давно, непомилно, за сотнями часом дрібних, але безсумнівних ознак.

По тому, як линула — стрімко, радісно, більше, ніж потрібно, подаючись уперед, ніби бажаючи пригорнутись, — при зустрічі. Як, використовуючи щонайменший, навіть надуманий, привід, зволікала, щоб попрощатися без свідків, а, отримавши крадькома свій поцілунок (мені у такі хвилини, мовби від паморочливого, за гірським перевалом, краєвиду, перехоплювало подих), відповісти начебто здивованою, осудливою, але просвітленою й вдячною усмішкою. Проривалось воно у поглядах, схвильованих модуляціях голосу, ухильних, що можна витлумачити так і інакше, натяках. Нарешті, коли випадково — скажімо, ліктем — торкався її, не міг не вловити ледь чутного, мимовільного поруху назустріч.

Пояснити причину такого ставлення навряд чи зумів би. Перевантажений, шматований десятками справ, завжди на бігу, я ніяк не міг конкурувати з благополучними, блискучими, вільними зрештою, молодими людьми, що десятками походжали навколо. Позбавлений можливості, та й не схильний, достатньо слідкувати за зовнішністю, якщо й виділявся одягом чи там зачіскою, то навряд щоб у кращий бік.

Чому, маючи зі своїми даними практично необмежений вибір, Інна спинила увагу на такому суб'єкті? Втямити це було годі. Безсумнівно, що втрутилися її нестандартність, невміння чи небажання прораховувати вигоду.

Для мене ж, завдяки цьому несвоечасному почуттю, цьому дивному, невизначеному станові, відкривалося щось таке, про що досі не мав і гадки. Рідкісні, короткі, начебто зайві, ні до чого не зобов'язуючі побачення переформовували ніяк не менше, ніж грандіозні навколишні катаклізми, разом узяті. Сприяли розвитку душі, як, скажімо, постійні вправи виробляють руку художника чи тренування піднімають клас спортсмена. При неперервному мерехтінні подій зовнішніх, тут відбувались важливіші — внутрішні.

Як писав про дівочі очі той же Тичина:

"Університет, музеї й бібліотеки не дадуть того,
що можуть дати
карі,
сірі,
блакитні..."

Прийнято чомусь вважати, ніби кохання позбавляє розуму. Можливо — плиткого, арифметичного розуму-розрахунку.

Я ж спостерігав і протилежне.

Якщо випадало розкрити уславлений, не раз читаний раніш літературний твір, то на сторінках, присвячених аналізу інтимних переживань, розумів кожен їх порух, кожную деталь, як ніколи. Навіть більше — захоплюючись недосяжною майстерністю викладу, почував, що володію в цій сфері знанням вищим, точнішим, об'ємнішим, аніж те, що вдалось висловити авторіві.

Та ж метаморфоза трапилась і щодо інших, надто класичної музики, видів мистецтва.

Щодалі явніш справджувалась фраза, сказана Інні в одну із ранніх зустрічей: "Ви будете моєю Музою". Ставала Музою у сприйнятті світу, даруванні натхнення в повсякденності.

Між іншим, так само достеменно, як про небайдужість, знав я і те, що Інна — з її гордим характером, моральною безкомпромісністю — ніколи не вимовить головного слова, не переступить зі мною — одруженим чоловіком, іноземцем — межі, встановленої для себе самої. Почуте кілька разів, з несуттєвих приводів, її "ні" бувало камінним, не підлягало обговоренню.

А втім, у протилежному випадку неготовим виявився б я. При досягнутій висоті

почуттів не міг припуститися й думки про інший, фізичний рівень близькості, — як не міг перейти у спілкуванні, хоча передумови давним давно визріли, на "ти". Зведення до примітивного адюльтеру здавалось образою того незмірного, досконалого, що виникло між нами. Необхідність обману стерла б, як пилок з крилець метелика, піднесену, чисту тональність взаємин, перевела їх у земну, брудно-заклопотану площину.

Довкіл нас постійно виникали, швидко досягали апогею й вгасали службові, не переобтяжені, вочевидь, надмірними рефлексіями, романчики. Моїх заздрощів вони не будили. Хіба ж не цікавіш здиратися на виняткову, хай недосяжну, вершину, аніж долати пересічні, легкодоступні горбочки?

Отже, чудні, ірраціональні, позбавлені видимої перспективи стосунки наші продовжувались. Трималися на готовій будь-якої миті обірватися павутинці, на чудовій грані недовомовленості й довіри — і обом було хороше. Я, в усякому разі, з жалем позирав на оточуючих: чи доводилось їм звідати щось подібне?..

Ввімкнувши телевізор, побачиш, заради чого відвойовували телевізійний комплекс.

Затинаячись, плутаючись у найпростіших текстах, читають випуски новин "диктори" — переважно дружини офіцерів. "Коментатор", що представляє литовців, — полковник радянської армії, учасник афганської агресії.

Знавісніла, безсоромна, що нею гребують навіть у Москві, брехня. Нездарні, ще й нездарне відзняті, комуністичні заходи. У старих, прославляючих революційну й воєнну героїку, фільмах раз-по-раз зникає то звук, то зображення. Не дивина — з місцевих професійних телевізійників співпрацювати, за потрібну платню, згодилося лише кілька технічних працівників. Решту штрейкбрехерів завезено здалеку або найнято з нефахівців.

І всі ці — за спинами озброєних солдатів, під прикриттям танків і бронетранспортерів — витівки намагаються зобразити голосом литовського народу. У народі ж це дивне, зареєстроване в Москві під назвою "Советская Литва" телебачення, рідко звуть інакше, аніж колаборантським.

Видають "колабіки" і газети, теж просякнуті ненавистю як до визвольних рухів в республіках, так і до московських перебудовників. Особливо часто перші сторінки такої преси прикрашає проімперський витвір Пушкіна "Клеветникам России". Вірш цей аналізується й роз'яснюється пострічково, влаштовують йому і відзначення 160-х роковин з часу написання.

Кленучи організації національних меншин, колаборанти та їх покровителі, аби хоч якось покращити імідж "захисників некорінного населення", пробують і загравати з ним. До українців і білорусів, зокрема, закидали вудочку "слов'янської єдності".

Білоруська мова з уст невиразного, нікому не знаного чоловічка час від часу з "червоного екрану" таки лунала. В Громаді, до честі українців, згодних на ганебну співпрацю не виявилось.

У сум'ятті подій, одразу після військових вилазок, невідома жінка помістила в

київській газеті заміточку "Книжок, а не танків!" Вказала нашу адресу.

Після того рідко який день не надходить посилка чи бандероль з ретельно відібраними, любовно укладеними книжками, платівками. Від шкіл, вузів, бібліотек, дитсадків, окремих українців. У них — велемовні, сердечні, зі словами підтримки, дуже часто в віршованій формі, листи.

Взагалі, те, наскільки часто земляки пориваються перелити почуття в рими, вражає. Чи є ще де настільки поетичний народ? Певно, українська душа невіддільна від віршування, як невіддільна, скажімо, від сентименталізму.

Надіслане саме до речі. Нарешті, через два з половиною роки діяльності, вирішується проблема приміщення для Громади. Департамент у справах національних меншин виділяє частину будинку для одинадцяти культурних товариств й оплачує оренду.

Українська кімната найпросторіша, з високою стелею, величезними світлими вікнами. Як приємно прибрати, прикрасити вишиваними рушниками, квітами свій куточок удалині від Батьківщини! Розвішуємо картини, портрет Тараса, розставляємо книги, канцелярське приладдя.

Накопичена друкована продукція утворила бібліотеку, якій, думаю, міг би позаздрити немало хто на Батьківщині. Окрім періодичних видань, передплачуваних з України, отримуємо й газети, літературу, випущені на Заході. Особлива гордість — "Енциклопедія Українознавства".

Постійна оселя виводить роботу Громади на якісно новий рівень. Можемо проводити тут свої урочистості, достойно приймати гостей не тільки з України чи ближніх республік. Навідуються й українські діячі з Австралії, США, Канади.

На входи́ни завітала група американських старшокласників, які вивчають українську мову. Хором, у тому числі й негритянка, проспівали здравицю: "Многая ліча, ліча, многая ліча."

— Цікаве у вас життя! — говорять заздрісно. — Такі потрясіння, зіткнення. Не те, що у нас: бар, пляж, дискотека. Нудота!

Уже розрісся, ніби дерево з малого паростка, громадський хор.

Керує ним один із кращих джазових піаністів Литви. Віртуоз, акомпанує з закритими очима, майже не заглядаючи в ноти. Часом, взявши мелодію на слух, зходу витворює власну обробку. Загальновідомі пісні співаємо так, як не виконують їх ніде. "Вільнюський варіант" — жартуємо.

Чим очевиднішають успіхи хору, чим досвідченішим стає його склад, тим ясніш відкривається мені щось малознане, незмірне — якийсь новий Всесвіт.

У прадавніх піснях — бездоганно вивірена образність, всерозуміюча, тонка і шляхетна мораль, незмінно присутній, ледь вчутний, незлобивий гумор, пронизливий (як, добиваючись мажорності, не оновлюємо репертуар, його не уникнути) сум.

Коли, на котрійсь із численних репетицій, в результаті виснажливої праці, добре знайомі, такі начебто звичайні голоси зливаються із твоїм у вільне, легке, злагоджене многозвуччя, виникає мить екстатичного, неземного блаженства. Здається, сягаєш найсокровеннішого в народі — очищеного, невмирущого. Шкода уже тих, хто розраховує знайти гармонію, істину, красу в горах Тибету чи деінде. Вони — поряд, у своєму, питомому.

Співаємо не лише рідною мовою. Пробуємо й пісні литовські, білоруські. В порівнянні українські виграють іще більше.

Тільки от, подивовуючи чужинців природним хистом до співу, вражаємо й іншим — організаційною нездарністю.

Хронічно бракує часу і коштів на популяризацію, рекламу. Маючи непогані досягнення, не вміємо показати краму лицем. Нечасті виступи проходять, як правило, малопоміченими, в заповнених у кращому разі наполовину залах. Не завжди вистачає енергії навіть на те, щоб записати, як слід, уже зроблене. Через плинність складу хору гинуть своєрідні, невідтворювані версії.

Волею обставин, поряд займається ансамбль єврейський. Вкруг нього постійно в'ється рій добровільних антрепренерів. Перед їхнім концертом Вільнюс густо оклеєно афішами, заздалегідь шумлять газети, радіо, телебачення. Переповнений зал створює урочистий, святковий настрій. Завдяки турботі, виступ навіть третьорозрядного єврейського колективу стає подією культурного життя Литви.

Вчитися нам ще і вчитись жити в діаспорі!

— Для мене день не день без книги, — прохопилася якимось Інна. — Не можу заснути, поки хоч щось не почитаю. А коли хороша книжка закінчується — страждаю, наче від особистої втрати. Люблю тому твори, яких старчає надовго, — Пруст, наприклад.

Віддаючи перевагу живому життю, вона ніяк не мала читання вподобанням найосновнішим. Та накидалась на нього, як і на інші заняття, несамовито, ніби щоразу побоюючись, що іншого шансу не трапиться.

Вибір міг збити із пантелику. Староіндійські вірування чередувалися з детективом, "гарячі" записки сучасного громадського діяча з легковажними, в яскравій м'якій палітурці, пригодами в Бермудському трикутнику.

Без широкої начитаності й чутливості до художнього слова Інна навряд чи змогла б стійко утримувати мій інтерес. Вона ж, окрім того, унікально добре запам'ятовувала, вражаючи в мові несподіваними літературними ремінісценсіями.

Враження складала самотійно, не бентежачись авторитетами. Загальновизнане ім'я — неторкана святиня для свого народу — могло зазнати з уст її оцінки нищівної. Не давала спуску й рідним майстрам красного письменства:

— Литовську поезію ціную високо, за неї не соромно. А прози у нас, вважаю, немає, — радикально, з чим важко було, не лише із міркувань ввічливості, погодитись, формулювала.

Серед тих, про кого висловлювалась безумовно схвально, переважали автори динамічні, такі, як, скажімо, Ремарк.

Запам'ятався відгук про невідомого мені литовського емігранта Кондратаса:

— Поки читаєш — суцільна, начебто, фантазмагорія. А відкладеш, замислишся: чи не таким усе і мало б бути?

Колись, у лагідно звані "застійними" часи, я незмінно виступав добровільним проводирем хоча би кількох чоловік по просторах серйозної літератури. Тут же невідомо, кому кого треба було б підтягати. Іноді, аби допомогти заповнити деякі прогалини, я підкидав-таки Інні те або інше, книг по кілька одразу: одна за її темпів читання і при довгих перервах між зустрічами мало що значила.

Зразки формальних пошуків західноєвропейської поезії викликали схвалення помірне:

— Ці вершини дещо голі для мене.

Зате не на жарт захопив відчайдушний, самоспалюючий порив до вершин почуттів і мистецтва дівчини з України, Марії Башкирцевої:

— Не могла під кінець утриматися від сліз.

"Який же твір якого саме автора назве найулюбленишим?" — здогадувався я і був, зіткнувшись з таким уперше, приголомшений:

— Генрі Торо. "Уолден, або Життя посеред лісу". Здатна перечитувати нескінченно.

Дивак Торо, що проміняв блага забезпеченого існування на власноручно збудовану лісову хижку? Самітник, який пристосував для людських потреб клаптик землі й обезсмертив його, переливши простий досвід у високу філософію? Бунтівник проти усталених норм, що вважав відзнакою, почеснішою будь-яких еполет, пташку, що довірливо спустилася на плече? Той, кого декотрі із сучасників мали за божевільного?

Проте згодом, злившись із образом Інни, вибір, що спершу вразив, сприйнявся чи не єдино можливим. Хіба не до тих же свободи, глибини та природності прагнула безнадійно розлучена часом і простором зі свавільним американцем литовська дівчина?

Навіть фотографія Уолденського ставу, що випадково трапила до рук, разюче нагадала мені Зарасайські озера.

Справи із церквою таки зрушилися. Те, що здавалося нереальним, виявилось цілком здійсненням.

У ще не відреставрований, заповнений риштованням будівлі регулярно проходять відправи. Немало українців Вільнюса та околиць, тягнучись до чогось, що здіймалось би над житейською суєтою, навідують храм, вистоюють довжелезні служби, старанно вчать підспівувати, хреститись, класти поклони.

Буває, пробують завадити спокою і молитві жінки-крикливиці з непримиренно-шовіністичного відламу Російської православної церкви. За діями їх здалеку, не втручаючись, спостерігають насуплені бородаті чоловіки в пом'ятих, безпогонних, що недоладно сидять на маловійськових фігурах, шинелях. Та зусилля марні. Литовська влада — поетапно, непросто — йде назустріч греко-католикам.

Вчащають прочани із Західної України. Не раз відправляли й приїжджі священники.

Воістину незгладиме враження справив один з них — у рясі з простенького матеріалу, непересічний поет, майже осліплий в таборах і тюрмах. Із невидючих, за товстеленими скельцями, очей, низенької розповнілої фігури (ніби поміченої знаком близької, в автокатастрофі, смерті) так і струменіли безкрайня ширість, непомильно вгадувана енергія добра. Чувши його, можна було пересвідчитись, що церковна проповідь здатна мати недосяжну іншими засобами мистецьку силу.

А якось завітав оглянути церкву котрийсь із найвищих на Україні ієрархів. До приїзду значної особи ми — віруючі й невіруючі — особливо старанно готували храм: мили вікна, підмітали, вишкрябували бруд. Поглянути на сановитого гостя зійшовся ледь не весь Вільнюський осередок. Сумирно, трепетно стояли, дослухаючись, — як раптом з уст дорідного, в роззолочених одіяннях, обвішаного масивними коштовностями єпископа посипались нещадні інвективи автокефалістам.

Вразили не так слова, — хіба мало різного трапляється чути? — як рідкісна лють, фанатична, у гуркоті могутнього голосу, готовність спопелити інаковірних.

Після служби, тримаючись в близькому до передінфарктного стані на заспокійливих таблетках, довелось обдзвонювати ридаючих, звиклих вважати себе православними, жінок, знаходити пояснення тому, що сталося.

Досі про міжконфесійні конфлікти ми знали тільки з чуток. Мріяли про храм, в якому могли б звертатися до Бога всі спрагли цього українці.

Прикий випадок зцілив від омани.

Дивна рівновага зависла у суспільстві.

Надривались колаборантські засоби масової інформації. Погрози з боку Москви стали звичною, невід'ємною прикметою повсякдення.

Гуркотіла вночі попід вікнами — від Північного містечка до утримуваних об'єктів — військова техніка. Ледь не щотижня траплялася провокація з боку армії чи ОМОНу. Обуренням прокотилася звістка про трагедію — таємниче нічне убивство шести працівників митниці в Медінінкай.

Разом із тим, й на хвилю не полишав оптимізм, віра в неодмінну скороминучість усього цього.

Живучи між литовців, я не міг не завважити, як люблять вони серйозну музику.

У спокійніші часи, коли диригент Вільнюського камерного оркестру вважався чи не другим після ушавленого баскетбольного центрового (2 м. 21 см.!) діючим національним героєм, відвідини за абонементом філармонії входили у нас із дружиною у щокількатижневий ритуал. Прекрасний, затишний зал бував незмінно переповненим, публіка — вихованою, обізнаною. Контраст становили крупні, простуваті риси більшості меломанок (жінки складали, звісно, переважну частину глядацтва) з витончено-гурманськими їх смаками.

Інна брала участь у колективі литовської народної пісні й танцю. Не була байдужою ні до класики, ні до сучасних ритмів (улюбленим композитором називала Равеля). Я не раз запрошував її на концерти, влаштовувані Громадою, проте щось, як правило,

ставало на перешкоді.

Іноді, — наприклад, коли до Вільнюса завітав хор Київського університету, — обставини склалися й сприятливо.

Виступ призначили в слугуючому ще музеєм одному з костьолів Старого міста.

Інна з'явилася з пообідньої спеки в простору, цілюще прохолодну залу перед самим початком. Надзвичай висока на каблучках, чітке цокання яких відбивалося під склепінням з ліпними янголами, ішла неквапно, повагом, не помічаючи, здається, нікого, привертаючи всі погляди. Шовкова, кольору спілої сливи, сукня відкривала бездоганні плечі, довгу, перехоплену дрібним янтарним намистом, шию, що підтримувала акуратну, точену, як у Нефертіті, голівку. Лякаючи спершу вишуканою, ніби готичний шпиль, випростаністю, примудрялась триматися цілковито невимушено й вільно.

З завмиранням серця провів я її до масивного, лискучо чорного ослону в одному з передніх рядів.

Слухачі — сотні з півтори вільнюсців і випадкових туристів, — неквапно, лишаючи більшу частину місць незаповненими, закінчували розсідатись. Майже одразу з'явилися строгі, зосереджені, багато хто з розводами рум'янцю на блідих щоках, хористи: дівчата у вишневих платтях, юнаки в темно-синіх костюмах.

Відкривала концерт українська й світова, переважно релігійного напрямку, класика. Інна дослухалась напружено, півзаплющивши повіки, жадаючи, видимо, якнайглибше проникнути в значення слів.

По кількох довгих миттєвостях, коли тремтів, завмираючи, останній звук кожного із розлогих, урочистих творів, зависала ляклива, невагома — видавалось, чути биття твого серця — тиша. Коли ж гарматним пострілом краях її перший, переходячий в розряджаючу грозу овації, оплеск, я, при обміні поглядами, ловив у очах сусідки-королівни схвалення й захват.

Виняткова акустика, теплий прийом підбадьорили хористів і ті, здолавши деяку початкову скутість, не соромили нашої співучої нації.

Я ж переживав почуття змішані. Насолоджуючись прекрасним виконанням, не сумнівався, що вроджена делікатність не дозволить Інні поцікавитись, чому так негусто у залі слухачів — зокрема, українців. Та від цього не легшало. Укотре діймав сором за себе, за своїх родаків. Чому завжди у нас все не до ладу?

Про приїзд хору (концерт проводився не за нашої ініціативи) Громада довідалась чомусь в останню хвилину. Реклама, звісно, виявилась недостатньою. Але спитай тих, кому сповістили персонально, по телефону, — почуєш наївну, безневинним тоном, відповідь: "Ходили на базар", "Приймали гостей", "Треба було на город", а то і вкрай простодушне: "Та ми забули!" Навіть відмовка, що жаль грошей, не спрацьовує: концерт бо благодійний. Об'їдь увесь світ, де проживають співплемінники, — чи хоч трохи різнитиметься картина?

Якби не це, винесене з глибини віків, недбальство, — може, не довелось би тепер у

таких муках виборювати державу? Скільки загублено, втрачено намарне, через нездатність гуртуватися! Невже лишень до сліз, до перекладання вини на інших ми здібні? Чи вдасться, — діймали роздуми, — змінитись, розірвати кляте коло ("Чому нема самосвідомості? Бо нема держави!" — і навпаки), хоча б майбутнім поколінням?

Під час другої, де лунали речі народні, жвавіші, частини Інна уже всміхалася виразно, безоглядно й навіть мимоволі, ледь помітно, розгойдувалася у такт мелодії.

"Ще не вмерла Україна, і слава, і воля!" — стоячи, вітав на завершення зал слова все ще неофіційного гімну.

— Ну й мастаки ж ваші до співу! — збуджено щебетала моя гостя в передвечірньо тихому дворикові університету. — Давно не переживала такого блаженства — начебто оновила!

Не було потреби в словах: рідко коли на моїй пам'яті так яскраво сяяла її усмішка, щастям променилась уся істота.

Цих весни й літа особливо багато роз'їжджаю — найперш до Києва, де чимало установ зацікавились українськими громадами, що виникли на просторах Союзу.

Ненадовго завітавши до Львова, виступаю, в числі іншого, перед гнівним, розбурханим людським морем навпроти Оперного театру.

Це уже не коштує мені таких, як попервах, нервових затрат. Чуючи незліченних ораторів, періодично вправляючись сам, підмітив, що цілком можна обходитись малими засобами. Емоційна мова, чіткі формулювання, а, головне, ударне завершальне гасло гарантують успіх у хоч як масової аудиторії.

Так сталося й цим разом на мітингу протесту проти нового союзного договору.

Вернувшись, вирішую, що маю урешті право — вперше за кілька років — нормально, в родинному колі, провести відпустку.

База відпочинку, куди узяли путівку, причаїлась в оглушливо, після гамірного багатолюддя, тихому лісі. Поряд — величезне, схоже на разок намистин, озеро.

Налігши як слід на весла, здолаєш завмерле погідне плесо - відкриється інше: зі своїми густо зарослими острівцями, відбитими у воді прибережними деревами, блідо-жовтими, спроквола похитуваними затухаючою у заводях хвилею, лілеями. По ледь помітній удалині перемишці чекатиме наступна, з не менш мальовничим краєвидом, особливим настроєм, блакитна гладінь. Далі, за нею, чаїтиметься ще одна — чому, здається, не може бути кінця.

Стояла вздовж польових стежин рубленими фігурами суворих ідолів, озивалась піднебесним кигиканням чайок, дивилась задуманими очима напівпотонулих у буйних травах корів — Литва.

Та не пощастило ні досконало пізнати таємниці озера, ні призволятися щедрот чорничного й грибного лісу. Безжурну розслабленість громом з ясного неба перебив

ранковий стукіт у двері:

— В Москві переворот!!! Зміщено президента, уведено надзвичайний стан! Громадян Литви закликають на захист Верховної Ради.

Ніде не сховаєшся від клятої політики!

З рюкзаком за плечима, через ліс, пробираюсь до найближчої дороги. Попутний транспорт, включаючи й сільський трактор, доставляє до Вільнюса. Де розшукати своїх?

По телефону довідуюсь, що у греко-католицькій церкві — відправа.

У храмі тісніше, аніж зазвичай. Обличчя не на жарт занепокоєні. Цікаво, що скаже священик?

Коли доходить до проповіді, чую:

— У сю непевну хвилю закликаю вас іще ревніше молитися до Христа, вірити в святе його заступництво. Тоді все неодмінно, волею Господа, налагодиться!

Беззастережно керуватись порадою схильний, однак, не кожен. Групка активістів Громади під синьо-жовтим прапором рушає на Площу Незалежності.

Притягла вона незрівнянно менше захисників, аніж узимку, — та й ті здебільша юного або похилого віку. Часто зустрінеш лідерів громадських організацій, кореспондентів.

— Як соромно бути росіянином! — з натренованим пафосом, не втираючи нетверезих сліз, виголошує чільний діяч одного з російських товариств, актор драмтеатру.

Ніхто всерйоз не передбачив розвитку подій. Розгубились усі, в тому числі й теперішній, поріділий і ослаблений, "Саюдіс". Тривожні повідомлення про поширення заколоту вганяють у відчай. Невже тому, за що стільки боролись, судилося загинути?

В успіх путчистів не віриться: видно, наскільки мізерно на їх боці інтелекту, — та дров наламати зможуть добряче.

Демонструючи силу, містом безцеремонно роз'їжджає військова техніка. Ледь стемніло, невдалік від будівлі Верховної Ради спинилась одна із броньованих колон. Од двигіння моторів затряслись кам'яні плити, повітря отруїв солярковий перегар. Забігали, заметушились хлопчики з охорони — в чистеньких, випрасуваних уніформах, зі смішною кишеньковою зброєю.

Полоскотавши, як слід, нерви, дочекавшись кількох начебто відсталих танків, колона рушила далі.

Подібні спалахи небезпеки, не досягаючи прямих зіткнень, повторювались не раз. Захопити Парламент можна було, здається, ледь не голірuch.

Удень, аби хоч якось позбутись нестерпної бездіяльності, віднаходимо справу, що нею не займається ніхто. Не без труднощів роздобуваємо — аж через факс з київського

штабу Руху — текст звернення Президента Росії до військовослужбовців та ще кілька антипутчівських документів. Відксерокопіювавши їх у вигляді листівки, подаємось до Північного містечка.

У сотні метрів від контрольно-пропускного пункту, на воротах якого біліють розпорядження Державного комітету з надзвичайного стану, закидаємо листочки в кабінні машин, вручаємо перехожим військовим. Пробуємо заводити розмови.

Злякано сахаються, не бажаючи мати справ із політикою, солдати й сержанти, — навіть богатирі-десантники.

Весело й безшабашно тримаються прапорщики. Може, чергова катавасія для них — привід порибалити в каламутній воді?

Лейтенанти, капітани листівку або швидко ховають або, як не видно спостерігачів, жадібно перечитують. Висловлювати свою позицію не квапляться.

Зате не криються в почуттях офіцери опасисті, з великими зірками. Свято сьогодні на їхній вулиці. Горді признатись у повній підтримці ("Давно пора навести порядок!") ГКЧП, здивовані й розчаровані недостатньою рішучістю його дій. Повернувши, як правило, недочитаною листівку, — Президент Росії для них не указ, — на нас, кількох її розповсюджувачів, поглядають із жалем, мов на божевільних.

Усе перевернулось за одну ніч. Той, хто напередодні соромився російськості, міг кардинально змінити самооцінку. Кадри, безперервно прокручувані "Сі Ен Ен", свідчили: в Москві не здригнулись перед натиском грубої сили, відстояли демократію.

Одне неприємно дивує в потоці ейфоричних повідомлень зі столиці Союзу: як поспішають переможці навперебій, перед усім світом, похвалитися подвигами. Мимоволі порівнюю — наскільки спокійніше, достойніше перенесли значно жорстокіші випробування литовці!

Скориставшись залишком відпустки, вилітаю на батьківщину. Там потрапляю в село свого дитинства.

Коли, як і щоприїзду, вибираюсь навідати ліс, портативний транзисторик — мій у ці дні нерозлучний супутник — починає трансляцію з Києва сесії Верховної Ради.

Любі, знані змалечку вздовж і впоперек, місця змінилися майже невпізнанно. Декотрі, широкі колись, просіки заросли настільки, що перетворились у напівтемні тунелі. Непоказні раніш деревця встигли стати розложистими велетами. Вимахала під небеса, порідівши від рук браконьєрів, соснова посадка. Натомість старезні, з незмінними воронячими гніздами, дуби начебто скоцюрбилися, повплітали до облісілої зелені крон сухих кострубятих розкаряк.

На сесії, тим часом, діялось таке, що годі було б передбачити у найвідчайдушніших прогнозах. Парламент, який консервативною більшістю досі затято блокував реальну самостійність, став раптом її прихильником.

Неквапно, урочисто зачитується, ставиться на голосування Декларація Незалежності.

Ноги мої непомітно переключились на біг. Серце несамовито — не лише від обтяжень фізичних — калатає. Нескінченно повзуть секунди. Затвердять чи ні?

Водночас із пульсуючим, що може означати лише вибух аплодисментів у сесійному залі, хрипом динаміка з грудей рветься, розлягається гушавиною, гук радості.

Невже це наяву? Невже це хвиля, якої чекали віками? Оспівували в піснях, прикликали у віршах і прозі, безнадійно вимолювали в таборах і на вигнанні?

Та ж кров'ю за неї просякнута, певно, і ця ось, невчутна зараз під ногами, земля. Адже навколишні хащі давали притулок борцям за волю. Напівзавалені, увиті блідою травою, ями, біля яких ми, дітлахами, знаходили струхлявілі набої, слугували, згідно з переказами, повстанськими схронами. І головнокомандувач УПА, як я нещодавно довідався, поліг не так вже й далеко звідсіль.

Міцно стискаючи транзисторик, вдячно приймаючи цілунки комарів, ніжні погладжування шорстких гілляк ліщини, лоскіт плутаних ожинових пасем, невчутно, як у кращі часи, — хоч за останні роки про регулярні тренування не могло бути й мови, — долав я стежину за стежиною, кілометр за кілометром. Хотілося і сміятись, і плакати водночас, охопити любов'ю усе й усіх, — особливо чомусь отих злощасних депутатів з "групи 239", що перекинулись зненацька "бандерівцями" і, безумовно, вже скоро покажуть затаєний норів.

Відкрилося друге, третє, яке іще там, дихання. Тіло заповнила невимовна легкість, — коли видається, що можна бігти й бігти скільки завгодно, насолоджуючись, не знаючи втоми. Летіти у чарівних висях, вбирати співучу мову новонародженої держави — і не вертатися до далекої, жорстокосердної, що неминуче розіб'є на друзки відчуття єдиної в житті та історії миті, дійсності...

Наостанок у Львові, знову навпроти Оперного, встигаю звернутись до вже не стривоженого, а жвавого, повного надій, людського моря. Привітати земляків із незалежністю, побажати, щоб заборонили, — як щойно зроблено в Литві, — комуністичну партію.

Цим разом, самовпевнено поклавшись на "вишкіл" та здатність до імпровізації, видаю експромпт настільки блідий, зіжмаканий, невідповідний величі моменту, що отримую дожиттєву можливість пересмикнутись, згадавши про нього, від сорому.

А післяпутчевий Вільнюс позбувся уже велетенського "Ленінаса", що досі, під круглодобовою озброєною вартою, стовбичив на Лукішській площі. Навколо спорожнілого постаменту граються діти. На нього видряпуються, аби сфотографуватися в позі колишнього вождя - вказуючи простягнутою рукою у напрямку будівлі нестрашного тепер КГБ — вуличні роззяви.

Із утримуваних установ забрались, догромивши, що сила, військові. Ще прудкіш дременули за кордон лідери колаборантів.

Суспільна атмосфера наповнилась наче післягрозовим озоном. Нарешті можна відчувати себе вільною людиною, а не кафкіанською комахою, бранцем режиму!

Гора, здається, спадає з плечей Громади. Не шматують її більше політичні суперечності. Напрочуд витримано, безконфліктно протікають засідання. Колишні противники незалежності, встигнувши звикнутись, сприйнявши повне відокремлення Литви цілком спокійно.

Маємо змогу розширити діяльність, опанувати нові її ділянки, більше уваги зосередити, власне, на культурі.

Проводимо літературні вечори. Добиваємось "вікна" на відновленому телебаченні. Тепер із литовського екрана можна почути українську мову, побачити сюжети з життя Громади, репортажі з Києва чи Львова. Частіше виходитимемо в ефір і на радіо.

В обстановці миру і злагоди розпочинаєм підготовку до другої конференції.

За понадчуттєвою проникливістю Інни, сприйнятливим її серцем, мусіла, окрім закладеного генетично й отриманого в дитинстві, критись непересічна доля. Деякі відзнаки її можна було помітити, як кажуть, неозброєним оком. На правій нозі, біля кісточки, гладеньку плавність шкіри порушували кілька виразних рубчиків:

— Під час занять з парашутом, сама не знаю як, невдало приземлилась. Підвернула ногу начебто трішки, а рентген засвідчив потрійний перелом. Майже півроку вилежувалась по лікарнях, шкутильгала на милицях. Кілька разів ламали заново, та надаремне. Коли врешті-решт зрослося як слід, декотрі фахівці вважали це ледь не дивом.

Тоді мала нагоду достатньо передумати. Зрозуміла, наскільки вразливе усе на світі, як пустельно бува у ньому, коли навіть рідні, найближчі нездатні втрутитись, допомогти.

Без надмірного ризику помилитись я припускав, що не оминають її — діяльну, довірливу, не захищену панцирем посередньості — й рубці душевні. Тепер, у час передконференційних клопотів, спостеріг, що з Інною щось коїться.

В ході її, незмінно граціозній, з'явилась якась надламаність. Ще більшими, беззахисно-зосередженими, стали почервонілі — вочевидь, не лише від комп'ютера — очі. Змарніле лице прибрало мармурового відтінку, на чолі, підкреслюючи блідість шкіри, виступили навіть декілька крихітних прищиків. Не частіш, аніж сонце крізь хмари сльотної прибалтійської осені, проблискувала скупа, вимучена усмішка.

Скільки не благав я Інну вказати причину терзань хоча б образно, іншомовно, — гордий, незалежний характер не дозволяв їй виявити слабину. Єдиною відповіддю було заперечливе, — наче безмовне, таємниче колихання крон предковічного литовського лісу, — похитування головою, або ж стандартне — "Нічого не трапилося", "Не звикла перекладати проблеми на когось". Спроби поспівчувати спиняла ще на дальніх підступах — "Не терплю жалю до себе!".

Про глибину переживань її я міг здогадуватись хіба що з обмовок.

— Бува й у стократ гірше, — печально-насмішкувато зірвалося в Інни, коли згадав іншу, безнадійну начебто ситуацію.

Перед таким, звідусіль неприступним фортечним муром, ровами з водою, глухо замкненими ворітьми я почувався цілком розпачливо. Нехтуючи справами, намагався бачитись — хоч вона уникала цього — якнайчастіше, робив можливі зусилля підтримати. Приносив художні, що повинні були підняти настрій, твори, розповідав оптимістичні історії, пробував, як не здавалося це недоречним, жартувати.

Згадав, серед іншого, радісність її на початку нашого знайомства.

— Так, тоді я ширяла у сьомому небі, — просвітліла вона на секунду. — Навряд, щоби той стан коли повернувся.

Невідома, що захопила в свої лапи Інну, афера, мала, певне, широку географію: змушувала то поспішати телефонувати по міжміському, то нетерпляче очікувати дзвінка.

Потім чекання обірвалось.

Одного ранку я перестрів її особливо зніченою. Лице обезкровіло до краю, навколо очей залягли темні кола. Розговорити виявилось несила. Коли ж узявся декламувати надихаючого, життєстверджуючого вірша, в якийсь — не довгий, ніж при фотоспалахові — момент встиг помітити судомний порух губ, вкрите дрібними ямочками підборіддя, вщерт, із опуклим перевисанням через повіки, заповнені вологою очі. Різко відвернувшись, схиливши голову, наступної миті Інна уже перекошено, трохи боком, відбігала до свого корпусу.

Підійшовши в фойє його до початку обідньої перерви, я слідкував, як діловито, гамірно, з розмашистою жестикуляцією, горнуть працівники.

Інни ж не було й не було.

Сходи, врешті, спустіли остаточно.

Гублячись у здогадках, я піднявся, чого раніш не дозволяв собі, до її кімнати. Та виявилась чималенькою, розгородженою на щедро заставлені апаратурою сектори, начебто безлюдною. Протяг із розчахнутих, за якими сіріла імлиста панорама Вільнюса, вікон, розганяв залишки просякненого каніфоллю тепла.

Згадавши: "Співробітники, знаючи мою нелюбов до пустих балачок, відділили окреме місце," — заглянув за стелажі з технічною документацією.

У темному, під шию, платті, міцно затиснувши тонкі губи, Інна сиділа, втупившись сухим, невидючим поглядом в термінал комп'ютера. Моя поява була стрінута лише коротким, докірливим, — навіщо, мовляв? — поглядом.

Вмостившись на низенькому верткому шкіряному ослінчику, я поновив, хоч-не-хоч впадаючи у жалісливі й лагідні інтонації, спроби розраджувати. Інна височіла поряд, ніяк не реагуючи, — пряма, відсторонена, задивлена у невідомість. За кам'яною незрушністю обличчя, спотвореного тривалим стражданням, але все ж прекрасного шляхетною витонченістю рис, вирував, здається, океан горя.

Тільки рука її, ніби в автономному режимі, недбало-точними штрихами взялась викреслювати на листку програмної роздруковки кумедних, розчепічених, із посмішкою від вуха до вуха, гномиків.

Хоч серце, як-не-як треноване спортом, дошкуляє мені нечасто, зараз не лише

воно, а й груди, шия, потилиця, плечі стугоніли поштовхами тупого, чавунного болю. Немовби затиснуті в лещата, скроні, здавалось, от-от увімнуться вутлою шкаралупкою.

Посеред лінії, наче у сцені з якогось психологічного фільму, зі звуком пострілу хруснув, відлетів далеко убік, кінчик твердого грифеля. Рука Інни, спинившись, упустивши олівця, приєдналась до неживої заляккості.

Я теж вмовк, усвідомлюючи безпорадність зусиль. А коротка перерва, загрожуючи скорим поверненням співробітників, добігала кінця.

Не в силах далі стримуватись, я підхопився, взявши за передпліччя, рішуче підвів Інну, притяг її до себе. Видихнувши здавлене: "Не треба," — вона рвонулась, було, але я, втративши залишки розсудливості, здолав опір. Несамовито м'яв у обіймах обважніле, тремтяче тіло. Шепотів найкращі, на які здатен, слова. Голубив обережними, скрадливими поцілунками лоб, щоки, уста, осушував м'які, підпухлі, під якими перекочувались величезні валуни очних яблук, повіки.

Знана завжди велично піднятою, голова Інни хилилась зів'ялою квіткою, уся вона горнулась покірно, по-дитячому слабко...

Наступної зустрічі я побачив мою товаришку хоча ще блідою і вимученою, але пожвавілою, з іскринкою життя в очах. Мовби сонячний промінь протяв застоюну темінь хмар.

— Усе. Відрюмсалась — годі! — мовила твердо, ніби женучи згадку про недавню слабкість, даючи зрозуміти: вертатися до неї — зась.

— Дуже вам вдячна, що порятували мене, — казала перегодом, уже цілком оговтавшись. — Так, не відмовляйтесь. Ви з'являлися саме тоді, коли було найнеобхідніше.

Для мене ж обставини цієї історії так і лишилися прихованими завісою таємниці.

Хіба що знову лише натяк.

- Ви садили коли-небудь дерево? — якимось, навіть недоречно, поцікавилась Інна.

— Чому ж ні? Воно потім надто розрослося, і його, щоб не затінювало саджені іншими, потайки зрубали.

— А знаєте, що означає дерево? — знову спитала вона і, у відповідь на непорозуміле замішання, після мовчанки, пояснила:

— Дерево — це надія. Того разу зрубали мою надію.

Ото й усе.

Проходить — не так бучно, як перша (хоча, звісно, підготували концерт, влаштували виставку-продаж книг, преси, символіки), — друга конференція Громади. Є привід спинитись, вирвавшись із суєти, осмислити пройдене...

За повсякденністю здавалось: ніщо не клеїться, зусилля ідуть, в основному, намарне, більшість задумів так і лишаються нереалізованими. Тепер же, оглянувшись, впору спантеличено скрикнути: "Оце-то так!"

Хто зміг би пригадати усі, проведені під егідою Громади культурні, екологічні, політичні, релігійні, благодійні — акції? Намагання хоча б пе-

релічити їх марні — рахунок іде на сотні. Дивно згадати скепсис, що дошкуляв напочатку: "Чи це потрібно? Чи щось вийде?"

Національна ідея виявилась наділеною колосальною силою, коли навіть тут, на незайманщині, удалині від Батьківщини, змогла викликати такий потужний, вулканоподібний викид енергії.

Стабільно діють основні підрозділи Вільнюського осередку.

Понад два роки регулярно, за всіх умов, виходять в ефір цікаві, змістовні радіопередачі. Подає надії жвава, підготовлювана студентською молоддю, програма телевізійна. Б'є за кількістю чисел рекорди для аналогічних видань інформаційний вісник. Раз-по-раз виступає у Литві та з гастролями в Україні дитячий, що встиг уже стати підлітковим, ансамбль. Концертує, супроводжує заходи Громади неухильно зростаючий хор. Влаштували низку виставок, у тім числі й за кордоном, українські в Литві фотомитці, художники. Чимало визначних осіб, а серед них керівники держави, побували на службах у частково відреставрованій церкві.

Як впевнено, хоч і з чудними акцентами, заговорили українською діти в недільній школі! Набралися скаутської вправності ті з них, хто займався у "Пласті". Помітні здобутки у володінні батьківською мовою й учнів дорослих; для них не забуто й про вечірні уроки литовської.

А, окрім вільнюського, діє ще п'ять осередків. Дізнаємось про їх успіхи й невдачі зі звітних доповідей.

Самі того не чекаючи, ми стали прикладом для інших. Київські координатори проблем діаспори в один голос зазначають: при відносно малій чисельності литовські українці між земляків на просторах Союзу — серед перших.

Та хіба в статистичних викладках річ? Змінилися долі...

З'явилися компанії нерозлийвода-друзів, виникли навіть нові сім'ї. Не раз виручаючи одне одного в хворобі чи у матеріальній скруті, відчуваємось захищенішими. У дітей нема з пелюшок утовкмачуваного старшим поколінням комплексу меншевартості.

Хіба змогли б ми, не об'єднавшись, так прилучитися, наблизитись до рідного?

Наскільки неждано й зворушливо почути у хвилю відвертості від людини, чия причетність до українства колись обмежувалась поміткою в анкеті: "Для мене Громада стала другим домом, сенсом існування. Страх подумати, як нудно, безбарвно жилося б без неї!".

А як своєрідно, несподівано розкрився тут, у Литві, український народ! Скільки гостей, запрошених і несподіваних, незмінно повноводим ручаєм проплило через Громаду!

Персона заслужені й сановиті — державний урядовець, лауреат-академік, уславлена артистка — чередувались із візитерами дещо дивними: безтурботний гультіпака, що з благеньким рюкзаком валандається світами у пошуках нових вражень;

підліток, який, не порозумівшись з батьками, чкурнув у незалежну Литву шукати "політичного притулку"; доморощений, з кількома класами освіти, філософ.

Основна ж маса — не заторкнуті широкою популярністю і чинами, не позначені й екстравагантними рисами, зате наділені неспокоїм характером, щирим серцем. Не завжди маючи нагоду лишити пам'ятку матеріальну, щедро й беззастережно ділилися скарбами душі. Могло видатись — усе метке, непосидюче, з найвіддаленіших куточків України, взяло за обов'язок навідати розбурхану Литву, показати себе землякам.

Оглянувши цей спонтанний парад, неможливо не вразитись: яким багатющим, талановитим, життєздатним виявився наш народ! Скільки у ньому, нищеному-перенищеному, позбавленому нормальних умов розвитку, вбереглось незлобивості, подвижництва, гумору! Ті, хто дотримувався принципу "моя хата скраю" або й ганебно противився волі, в поле нашого зору не потрапляли. Явлені ж склали вибірку воістину прекрасну. Ніколи, думаю, не узнати б своїх краян такими, лишаючись в Україні.

Мав рацію Томас Вулф: аби відкрити Америку, треба її покинути.

Конференція приймає радикально оновлені Статут і Програму: адже, розпочавши в умовах, коли страшно було й заїкнутися про незалежність, зараз маємо самостійні Литву й Україну. Відрадно усвідомлювати, що до цього докладена, хай крихітна, частка і наших зусиль. Плани Громади тепер спрямовані на входження до співтовариства українських організацій в західньому світі.

Серед іншого, підмічено: ті десятки ентузіастів, що самовіддано, жертовно, свідомо вкорочуючи собі віку, тягнуть основну роботу, виснажені до краю. А дерзновенна мрія — охопити впливом переважну масу одноплемінників у Литві — лишилася, вочевидь назавше, недосяжною.

Мене знову обирають головою Вільнюського осередку. Скоряюсь наполяганням товариства без бажання, скоріш із почуття обов'язку — претендентів на цю нервову, перенапружену працю, як і раніш, не густо. Ні на мить не впадаю в ілюзії щодо своїх здібностей: керівництво б мало бути принципово іншим.

Отакий у нас рух — дилетантів. Творять його ті, хто є під рукою.

З нетерпінням чекаємо референдуму щодо статусу України.

Найнепосидючіші активісти Громади знаходять можливість надовго відлучатися до рідних місць, роз'яснювати ситуацію, пособляти з організацією роботи. Місяць трудиться у київському штабі референдуму невтомна секретар Громади.

На перше грудня ті, хто має українську прописку, — наприклад, студенти вільнюських вузів, спеціально виїжджають проголосувати.

Результат — дев'яносто з лишком відсотків за незалежність — укотре за останні роки перевершує найсміливіші сподівання. Відзначаємо безмежно радісну звістку урочистим зібранням за святковими столами — тим більше, що вона співпала з третьою річницею реєстрації товариства.

Але вино, бокали з яким, проголошуючи тост за новоутворену державу, піднімаємо, містить і присмак гіркоти. Ситуація доволі парадоксальна. Усвідомивши свою спорідненість з Батьківщиною, приклавши немало зусиль для її визволення, ми, досягши омріяного, тут же виявляємось відрізнаними від неї кордонами, стаємо одним із незліченних, розкиданих світами, острівців діаспорного архіпелагу.

Незалежність України стає для нас і незалежністю... від України.

Політичні пристрасті вляглися. Основна увага як Литовської держави в цілому, так і

окремих її мешканців, переключається на економіку.

Проблема матеріальних засобів давно тяжіє і над Громадою. Скромні фінансові ресурси: членські внески, пожертвування, збори від концертів, допомога з України і від Департаменту національних меншин тануть, наче тонкий, ледь намерзлий, лід, безжально пожираються інфляцією. Думка, що пора б заробляти і самостійно, визріла давно — не завжди-бо жити ідеалами, покладатися на когось: в нових умовах кожному вистачає турбот власних.

Досі до слів "бізнес", "комерція" й тому подібних я ставився ледь не як до лайливих. Що вдієш — реальність змушує переорієнтовуватись.

Вдаюся до підручників з ринкової економіки — для початку тоненьких, з м'якими палітурками. Опановую нові поняття: "кліринг", "холдинг", "лізинг". Вивчаю прийняті Парламентом доступні й привабливі, регламентуючі різноманітні форми підприємництва, закони. Розмовляю з тими, хто, завчасу зайнявшись приватним бізнесом, накопичив досвід. Бачу, що сфера ця, поєднуючи темне та світле, така ж складна й багатопланова, як інші.

Розкопуючи історію кооперативного руху на дорадянській Україні, становлення еміграції на Заході, знаходжу дивовижні приклади поєднання матеріальних успіхів з жертовністю. Пробую донести свої роздуми до свідомості знайомих вільнюських українців, перш за все членів Громади.

Після багатьох вагань, обговорень, прискіпливо перебравши кандидатів, створюємо-таки економічну структуру — закрите акціонерне товариство. Установчі збори трьох з лишком десятків акціонерів постановляють дбати не тільки про особистий добробут, а й підтримувати культурні програми Громади, користуватися в діяльності лише етичними засобами.

Натхненні високою метою, пускаємось у плавання.

Із Міністерства Зовнішніх справ Литви мені як представникові українців пропонують увійти до складу делегації, що урядовим літаком відбуває до Києва на церемонію встановлення дипломатичних стосунків.

Пропозиція з розряду знадливих: нагода контакту зі значними урядовцями, зустріч з новообраним українським Президентом. Було б про що розповісти, наприклад, ймовірним онукам.

За останні роки, волею обставин, довелось, як в офіційній, так і неформальній

обстановці зіткнутися з певним числом персон сановитих, у тім числі і з кількома найвищими посадовими особами в своїх республіках. Здобув переконання, що, аби спати спокійніш, краще тих, хто робить велику політику, споглядати лишень по телевізору (хоча, звісно, як не втручаєшся до чогось, — не берись і судити). Смаку влади, потягу до "вищих" сфер, — видно, у принципових проявах особистості змінитися важко, — так і не набрався. Там, де починається регламентований протоколом церемоніал, мене охоплює нудьга.

Без вагань передаю почесну місію людині, котрій таке більш до вподоби.

Якось, у холодному присмерку, ми з Інною стрінулися у місті.

Я мав клопоть часу перед вечірньою зміною, де вимагалось компенсувати віддані громадським справам робочі години, Інна ж не заперечувала, аби трішки провести її.

У темряві знявся студений вітер, в лице сікло дрібним гострим снігом. Обпікаючі пориви раз-у-раз руйнували схожу на лісовий дзвіночок (у прибалтів навіть узимку прийнято ходити з непокритими головами) зачіску моєї супутниці. У впертому, примруженому, — коли, долаючи стихію, нахилилась уперед, — її профілі мені вбачалося щось чайчине.

Досі у наших розмовах не зринала тема житла Інни — вона її уникала, я ж не нав'язувався із допитуваннями. Зараз незчувся, як, проїхавши кілька зупинок тролейбусом, ми вийшли біля — о Боже! — однаковісінських, особливо спрощеного планування, впритул вишикуваних коробок.

— Ну що? Коли вже дісталися сюди у таку негоду, заходьте на чашечку кави, — запросила Інна, іронічним поглядом оцінивши моє здивування тим, що направляється до під'їзду крайньої коробки.

Що далі, оминувши вахтера, ми просувались, тим більше знайомого виринали доквіл.

Пошерблені сходи й облуплені стіни по дорозі на третій поверх. Довжелезний, тьмяний, з тарганячими відмітинами, коридор. Пахощі, незмінні для всіх спільних кухонь. Мікроскопічний, загромаджений речами, передпокійчик, з якого розходяться двері у санвузол і дві кімнати. Сама, нарешті, кімната.

Той же десяток квадратних метрів!

Цікаво — як не дошкуляє щоденно тіснява власного помешкання, потрапивши в інше, таке самісіньке, найперш пропікає думка: "Невже тут можливо жити?" Якимсь дивом, зневажаючи закони трьовимірності, тулились у крихітному об'ємі шафа для одягу, стіл, книжкові та інші полиці, шафчина з посудом, по двоє ліжок, стільців і тумбочок, холодильник, телевізор, радіоприймач і ще багато, багато чого.

Дівочі руки примудрилися надати клітці ще й певного затишку. Ластів'ячими гніздами попріліплювались тут і там букетики сухих квітів, витинанки, аплікації, і — звісно, робота Інни — малюнки: небувалі, віддалено нагадуючі тропічних хижаків звірі, неземні, фантастичні пейзажі.

Усе в кімнаті розташовувалось, на мій погляд, в ідеальнім порядку, Інна ж

вибачилась за уявне безладдя. Славнозвісний хист литовок до створення домашнього затишку!

Повісивши куртку на дверях, я ступив півтора кроку до Інниного, під вікном, ліжка-диванчика, і, поки вона, звинно і гнучко рухаючись, ставила електричний чайник, з шумом молола кавові зернятка, розглядав невибагливу обстановку.

Майже одразу повернулась і сусідка по кімнаті — непоказна, з втомленим обличчям. Нерадо відзначивши, що життєвий простір заповнено, вийшла на кухню готувати вечерю, час від часу вертаючись за тою чи іншою дрібничкою.

Кваплячись на роботу, я попрохав Інну, якщо є, показати альбом з фотографіями. Це виявилось справою не з легких: довелось відсунути ліжко, під яким він, разом з іншими речами, був запакований у великому целофановому мішку.

Розклавши альбом на колінах, ми сиділи впритул, дотикаючись плечима. Відступило геть задушливе оточення, безнадійно холонула забута на розкладному столику кава.

Скільки не доводилось перегортати фотоальбомів, антологій творів мистецтва, подібне отрясіння звідав уперше. З перших сторінок старовинного, громіздкого, давно, либонь, після переходу на слайди, забутого альбома, із перших чорно-білих, аматорських, з іржавими таловинами, знімків дивилося на мене Чудо.

Уночі, коли блаженно, немов колихаючись на хвилях чарівної музики, лежав, неторкнутий сном, ці кадри ще і ще раз пропливали в моїй уяві.

... Під щедро розквітлою яблунею, зовсім на себе пізнішу не схожа, світловолоса, в короткому простенькому платтячку, дівчинка з допитливим поглядом величезних ясних очей.

... Серед нашорошених, ніби горобці після бійки, вишикуваних під портретом лисого бороданя, сільських першокласників ледь пригнулась в останньому ряду, ніяковіючи високого зросту, миловида, вже чимось особлива, школярка. Ця грайлива сором'язливість, уникання, начебто, об'єктива, залишалися в ній і надалі, перетворюючи між будь-якого оточення у центр композиції.

... На сцені в дитячому ("їжачка грала") спектаклі: гострий, у профіль, носик, бешкетна, готова пирскнути сміхом, мордочка, розкута фігура — задатки майбутньої грації.

... Вдвох із сестрою — ті ж риси, лише пікреслюючі протилежність. Старша: повновида, кряжиста, нижча зростом, з суворо-наставницьким поглядом — із тих, що обома ногами на землі; молодша — наче в іншому вимірі: своєвільна, замріяна, в пориві до недосяжного.

... Викручено, акробатично зависнувши у розгалуженнях крислатого (того, улюбленого) дерева, ніжно обхопивши товсту гілляку, дикувато споглядає з височини довговолоса лаума-мавка.

... Раптовий стрибок у дорослість: запаморочлива, розквітла всіма пелюстками красуня, упевнена й іронічна, зі скромно-тріумфальною усмішкою юної Джоконди.

... Провінційний фотосалон: поблажливо розслаблена у масивному різьбленому кріслі. Поряд гордо й кумедно виструнчився худорлявий, серйозний, з ледь припушеною чорним губою, юнак — вочевидь, перше кохання (декотрі сторінки цього періоду були перегорнуті Інною стуленими, без показу, або ж знімки миттєвим, баскетбольним рухом кисті, прикриті).

... На старшокласних і студентських, молодших курсів, забавах, серед по-своєму принадних, наділених чималими достоїнствами, подруг. Ні грана вини їх у тому, що поряд із нею, з її винахідливими, неповторними позами, щораз перетворювались у безживні, здатні лиш відтінювати, декорації.

Але особливо розкриленою, природньою, випромінюючою щастя, ставала дівчинка, потім юна дівчина, серед притишених рідних пейзажів, під своїм сонцем, небом, вітром, де, здається, готова обняти все, й усе готове обняти її...

Зненацька, музику перебивав жахний, до морозу поза шкірою, скрегіт, — коли пригадував нинішні її умови.

А хіба могло, зрештою, бути інакше? Минулий устрій не був щедрим до тих, хто не здатен іти по головах, вихоплюватись попереду інших; не скупитиметься на випробу— вання, мабуть, і теперішній. Що чекає таких от, як вона, що їх лише в радіусі десятка кілометрів тисячі й тисячі по чужих кутках, найманих квартирах, гуртожитках?

Подальші події рвонули галопом.

Новий рік і Різдво Громада відзначає численними святковими зібраннями, застіллями, домашніми й виїзними концертами.

Услід них — Конгрес українців колишнього вже Союзу. Для виступу поряд із найтитолованішими митцями в заключному концерті їде до Києва (на таке зважилась лише наша делегація) і вільнюський дитячий ансамбль.

Сам Конгрес пишний та велемовний. З одного боку — небачений зліт національних сил, блиск політичної думки, живий біль, розгубленість людей, які наче опинились на крижинах, що розпливаються врізнобіч. З іншого — ідеальне живильне середовище для того, що роздратований молодий журналіст нарік нацдебілізмом: пародія на пародію у надривному, показному, на холостих обертах, виголошенні патріотичних гасел, яке для цілого прошарку діячів встигло перетворитися на професію.

Після повернення — безперервні репетиції, зустрічі, запис хору для литовського телебачення, дерзновенний задум — утворити з інтелектуальних сил Литви Асоціацію українців, а тут іще, на тлі підготовки до Шевченківських свят, нервовий, розкольніцький третій з'їзд Руху.

Я вже не ловлю кожне слово, як на Установчому, чи слідкую з цікавістю, як на другому, а ледь дослухаюся краєчком вуха.

Оскільки політичної влади — можливості практичного втілення ідей — не

завойовано, відбувається самоїдство, зведення рахунків, повтор пройденого. Змалілий у серії невдач Рух розгубив і енергію, і привабливість новизни. Радикали, що так нахраписто ввірвалися свого часу до нього, врешті-решт, як зозулення з гнізда, повикидали скільки-небудь помітних поміркованих.

— Основне наше достоїнство, — чую нового, за плечима якого чвертьстолітній стаж нерівної боротьби, героїчний перехід крізь пекло, лідера, — у тому, що були завжди принциповими!

Згадалися, слова героїні з твору давнього західноукраїнського письменника: "Наші хлопці, як не стараються, бідачеська, не доб'ються в політиці нічого. Надто вони чесні".

Колишні ж комуністичні вожді, що, варіюючи й перехоплюючи гасла, не вдавалися до експериментів єднання політики з принциповістю, чуються знову упевнено. Зберегли і пости, і можливість вішати всіх собак на обведених довкола пальця суперників. Чи скоро народ знов рушить за скомпрометованими невдалим поривом ідеалами?

Потім Шевченківські свята — урочисті засідання, гості, виступи.

Під час виїзного концерту хору в одному з невеликих міст Литви, де не розбещені надміром видовищ глядачі зазвичай приймають гастролерів "на ура", стикаємось із курйозом. Зал ледь не порожній, містечко, — як колись Вільнюс у дні Установчого з'їзду "Саюдіса", — наче вимерло. Що ж трапилось?

Виявляється, саме цієї години інтернаціональне провінційне населення змусила забути про все на світі сто якась там серія костюмованих страждань у першій на посттоталітарному екрані латиноамериканській мильній опері.

І ось, нарешті, з завмираючим серцем чекав я Інну в фойє інститутського корпусу. Чекав, пересичений враженнями, думками, почуттями аби поділитися, почерпнути, насолодитись...

Припізнено вона виникла — як завжди, велична й чарівна, в новому вишуканому одязі. Вкорочене, підвите досередини, волосся надавало обличчю задумливо-ніжної, майже дитинної, м'якості. Неквапно ступаючи зі сходинки на сходинку, ще іздалеку слала вітальну, стримано-приязну усмішку.

Але одразу, з першої ж миті, усвідомив — цим разом до знайомого образу вкралося щось чуже, зловісно пронизуючи тривогою нестямну радість побачення.

Тільки коли, наблизившись, з тріумфальним усміхом простягла для вітання довгу, гнучку правицю, зрозумів, у чім річ: на безіменному пальці вороже зблискувала металевою новизною обручка.

- Інно! Ви заможем? — тільки й спромігся я, наче прибитий громом, видихнути.

- Ми надто довго не бачились, — чітко, докірливо, по тривалій паузі, відказала вона. А пильно глянувши в вічі, скрикнула відчайдушно, майже розпачливо:

- Усе залишатиметься, як і було!

Ледь ступаючи неслухняними, дерев'яніючими ногами провів я Інну до нашої заповітної лавчини. Вона, як і раніш, встигнувши припасти добрячим шаром пилу, чаїлася в закуточку.

А крізь морок, розпливаючись, бовваніли примарами широколапі, ще допомутнілі, пальми та фікуси. Безтурботні вихідці з далекого, вічнозеленого світу розпирали корінням масивні ящики. І у підніжжі тих велетів щось дрібне, невиразне, пустотливе теж клубочилось, п'ялось угору, салютувало хисткими долоньками листочків, блідо рябіючими квітоньками...

Отже, кілька тижнів тому, потаємно, без розголошення, згідно зі своїм характером ("не терплю обговорень, порад, нетверезих застіль"), розписалась з товаришем турпоходів, що зринав іноді на слайдах між юнаків у штормовках довкіл палахкотливого вогнища, і якого бачив раз чи то двічі в її оточенні. Міцний, середнього зросту, з округлою борідкою і в окулярах, литовець. Раціоналіст-фізик, після зустрічі з Нею вражено відкрив у собі хист віршотворця.

— Ми готувались до цього давно. А знайомі, подруги, довідуючись, божеволіють з несподіванки.

Я вітав, розпитував, бажав щастя, начебто навіть всміхався, а в грудях кожної миті росла, ширилась велетенська болісна пустка. Футбольний, накачуваний до безмежних розмірів м'яч, що от-от лусне по швах, розлетиться на шмаття...

Уже під вечір не бариться нагодитись представницька делегація з Києва. Депутати, письменники, журналісти, серед них знайомі. Сповняючи обов'язок, стрічаю в аеропорту. Мало кого помічаючи, вітаю, супроводжую, відбиваюсь від каменепадку дотошних запитань. Не чуючи власного голосу, наговорюю інтерв'ю одразу кільком диктофонам.

Наміченого часу сходиться Громада, речники литовських інстанцій. Я — посередник між виступаючими й залом — виголошую вступне слово. Пробиваючись крізь оплески, гості розказують про паростки позитивних зрушень, що, хоч і з величезними труднощами, таки прокльовуються в Україні. Називають цифри переведених на українську садочків, шкіл, курсів у вузах. Учасники Громади діляться своїм.

Навіщо все це? Який відношення має до мене? Нічого на світі не існує зараз, окрім безповоротної, в глибині душі очікуваної, але такої болісної втрати.

Сивочубий, іще бравий поет плете несосвітненні побрехеньки, віртуозно декламує свого вірша. Цю гумористичну мініатюру я читав колись на дитячому вечорі. Поет — на віддалі простягнутої руки — для мене не ближчий того прадавнього, забутого вечора.

Обстановка неухильно пожвавлюється. Сиплються приповідки, жарти, потішні билиці. Київські гості, позбуваючись залишків офіційності, готові брататися з вільнюськими. Намагаючись не випадати з загального настрою, відіграю роль у абсурдному, божевільному спектаклі.

Опісля, наче крізь сон, чую від друзів, що навдивовижу бадьоро й весело провів

зібрання. Наскільки оманливі свідчення зовнішності!

Не встигаємо відпровадити гамірну навалу — похорон. Померла мати давньої, відданої учасниці Громади. Ще одна могила із прізвиськом, закінченим на "-ко", додасться до безлічі розкиданих на цвинтарях світу.

Щось порушилось і у природі. В березневому небі щосили гарикає грім, важкенні градові крижини скажено торохтять по лункому даху Палацу траурних церемоній. Стоячи між сотні похилоголових, зі свічками в руці, людей, дослухаючись крізь шум і гуркіт до монотонного, зверненого до вічності, мурмотіння священника, розмірковую: які співмірні, одномасштабні — кінець життя і загибель кохання.

Потрібно втратити, щоб усвідомити обсяг втрати. Виявилось, на тому, чим так легковажив, що, вважаючи неосновним, відставляв на другий, третій план, усе і трималось. Загадкова, ледь знайома дівчина була для мене всім. Тепер усе стало нею.

То дивилася з вітрини книжкового магазину, де маленька, на обкладинці читанки, школярочка притискає до грудей букетик польових квітів. То зринала у графіці неперевершеного творця романтичних образів Красаускаса. Узагальнений, на рекламнім плакаті, портрет молодої литовки — ставної, гордовитої, в рутвяному вінку і народних строях — здавався написаним з натури.

Мільйон разів щасливою блискавицею вражали вихоплені із вуличної метушні її прикмети — особливо схожа на лісовий дзвіночок зачіска, — щоби за мить притиснути стопудовою брилою розчарування.

Життя наповнилось пустотою.

Дні непотрібні, тягучі скочувались один за одним. Сам по собі налагодився відлік їх від фатальної звістки: мінус перший, мінус другий, мінус п'ятий...

Постала на диво тиха, безвітряна погода.

Яскраво сяяло сонце. Кришталевими монументами застигли вкриті пухнастим інеєм дерева. Звідусіль зблискували сліпучі веселкові іскри - у мене й без того в очах було чорно. Коли часом політали ріденькі, невагомі сніжинки, здавалось — падіння найменшої вчуваю зболілим серцем, перенапруженими нервами.

А довкіл, то ненадовго гублячись, то знов виринаючи, невідступно кружляла мелодія:

... Я Ваші очі пам'ятаю,

Як музику, як спів.

Зимовий вечір. Тиша. Ми.

Я Вам чужий — я знаю.

А хтось кричить — ти рідну стрів!

О, панно Інно, панно Інно!

І раптом — небо... шепіт гаю...

О ні, то очі Ваші. — Я ридаю.

Сестра чи Ви? — Любив...

На розпачливому вигуці: "Ти рідну стрів!" — спазм перехоплював горло. Не раз доводилось відвертатися, щоб ніхто не помітив раптових сліз, видавати непростий стогін за безтурботне мугикання.

Тільки пізно вночі, в надійних тиші й темряві, міг вдосталь дозволити собі зволожити повіки чимось їдким, гарячим.

Світ померк, очужів, обезживився.

Усі обличчя виявляли той чи інший дефект, всі фігури — безформеність, голоси — вбогу однозначність. Після Інниної одухотвореної простоти зівсебіч підступали претензійність і дисгармонія. Якщо, розраховуючи вловити хоч відгомін, хоч тінь того, що так бракувало, заговорював із чимось нагадуючими її жінками, дівчатами — незабарне вторгнення тону, схожого на скрегіт металевого, по бетону підлоги, горщика, закономірно карало безтямні марення.

Коли зробилось надто непереливки, наважився завести мову про свою зацькованість, свою тугу — в алегоричній, звісно, формі — із близьким знайомим, що славився розважливістю й розумом, користувався заслуженим авторитетом.

Та шанований, бездоганний чоловік (зразковий, між іншим, сім'янин), перелякано змірявши чесним ясно-блакитним поглядом, узявсь викладати такі нестерпні банальності, таку ідеально-правильну нісенітницю, що не лишалося кращого, як чимдуж спрямувати мову на каверзи погоди та нездарність чергового уряду.

Вільнюс для багатьох не без підстав відомий насамперед його "кнайпами" — стилізованими під старовину, з художнім смаком оформленими підвальчиками. У них завжди можна цивілізовано вбити час, потопити в чарчині алкоголю будь-які клопоти. Обстановка там, як правило, приємна й затишна, обслуговування ввічливе, люб'язне...

Оскільки цей бік буття для мене практично не існує, то й такий вихід виявився перекритим.

Варто порушитись чомусь одному — летить шкереберть і решта.

Кидаюсь від справи до справи, але все валиться з рук. Пориною в роботу, що її, як на замовлення, більше, аніж зазвичай, умісне виснажую себе за комп'ютером.

Механічно, без колишнього зацікавлення, вовтужусь у Громаді.

"Упокоївся" — не тільки через технічні труднощі: відходить пісенна епоха — хор.

Розпадаються на менші підрозділи і бюро, й науково-дослідний інститут.

Тим часом зробило перші кроки засноване з таким ентузіазмом акціонерне товариство.

Поява серед українських утворень в Литві економічної структури стала помітною одразу. Кілька небезуспішних угод принесли і дивіденди з акцій, і відрахування на спільні потреби.

Перед у фінансовій підтримці Громади ведуть російськомовні її симпатиками. Пригадується курс напочатку: відмовляти у членстві тим, хто не володіє українською. Скільки було загублено через безглузду твердолобість! Практика ще раз довела: життя багатше й різноманітніше від будь-яких схем. Земляки, що втратили мову, як, часом, і представники інших національностей, у праці на українську ідею здатні виявляти себе не гірше, ніж ті, у кого присутність формальних ознак — чи не єдине достоїнство.

Але поряд із певними комерційними досягненнями зримиша тенденція інша.

Високі, прекрасні душі — ті, хто безкорисливою працею завоював славу Громаді, хто боротьбою за демократію наближував введення ринку, - не дуже пристосовані до його, нерідко хижацьких, умов. Їм легше, аніж вступити у жорстку конкурентну борню, ділитись останнім.

А вперед вириваються, фантастично багатіють люди нахрапісті, далекі, здебільша, від культури, не завжди чисті на руку. Вони, не переобтяжені ідеалами, почуваються в навколишній стихії у рідному середовищі.

Ще невідрадніш на Україні. Користуючись поїздками туди, звертаємось з економічними пропозиціями до знайомих, розсилаємо заклики до співпраці. У відповідь, частіш усього — глуха стіна нерозуміння. Демократи не цікавляться матеріальним принципово, а без нього як завгодно високі слова загрожують перетворитись на пустий звук.

Звичайно, через невизначеність політичну там не до економіки. Але заважає іще щось — питоме, суттєвіше протидії комуністів.

Чи витoki його, серед іншого, не у безстрашному лицареві — козакові Голоті, в якого шапка не абияка, а "травою підшита, вітром підбита", або класичному запорожцеві, що, демонструючи зневагу до розкоші, навмисне вимазує дьогтем кармазинові шаровари і розсіває в пилюку червінці?

— Тяжко буде українцям при капіталізмі, — в пориві відвертості заявив чоловік однієї з учасниць Громади, литовець. — Забагато у вас заміряності.

Мабуть, йому збоку видніше. У цілому бізнес при Громаді йде, як мокре горить. З економікою в Україні невтішно. І з пастки цієї не бачимо виходу.

Після ейфоричної перемоги на референдумі й утворення незалежної держави немало хто з розкиданих просторами колишнього Союзу українців подумує — чи, поки все утрясається, не повернутись додому, аби прикласти сили й здібності (вони чималі: згадалося, зокрема, про надзвичайно високий рівень освіти земляків у

Прибалтиці) безпосередньо для блага Батьківщини? Зрештою, про бажання України прийняти своїх синів і дочок не раз у вельми сентиментальних тонах заявляв як сам Президент, так і його наближені.

Та коли дехто з тими чи іншими, зв'язаними з можливим переїздом, питаннями звертається до урядових інстанцій, відповіді, що надходять, виявляються настільки формальними, просякнутими відвертим бажанням спекатись, відписками, що діють, як холодний душ. Стає зрозумілим — незалежність України опанована скоріш декоративно; піклуватись стратегічними інтересами провідники її не зацікавлені.

Як не тяжко буває почуватися зайвим на чужині, значно гіркіш відчуття свою непотрібність для країни, що її вважаєш за рідну.

... Ще кілька раз, за інерцією, — як просувається, певно, зійшовши з рейок, поїзд, — стрічались ми з Інною.

Хоч вона, зопалу, так переконано, так відчайдушно скрикнула: "Лишатиметься, як було!" — невблаганний лет часу не бере до уваги слабких людських замірів.

Мінливість Інни оберталась тепер проти мене.

Так, вона лишалась уважною, чуйною, може навіть більш попередливою. Та надто багато важить для жінки заміжжя!

Новий статус владно перекроював її. Пильно, подовгу вдивлявся я у знайомі риси, щораз тужно констатуючи — іще чогось невловимого, що складало найбільшу для мене принаду, уже бракує.

Вчинки не визначалися власною натурою, а диктувались загальними схемами. Прослизали неймовірні раніш формули середньожитейської мудрості. Готовність до миттєвого відгуку затоплювалась безжальною непроникиністю щастя.

Спрощення, без сумніву, давалося нелегко: з болем спостерігав, яких зусиль прикладає, аби вписатись у загальні, самозабутньо зацікавлені утилітарним, ряди.

Нестерпне, невідворотне сповзання це до стандарту переживав трагічніше, ніж втрату. Вмирала, здавалось, частка моєї істоти.

Ким стане вона у новій іпостасі? Ще однією люблячою дружиною, справною домогосподаркою, дбайливою матір'ю?

А та Інна, непередбачувана, натхненна й надихаюча, готова скипіти слізьми від кількох римованих стрічок, уже не вернеться. Як не вернеться той шалений, неможливий час — час мрій, піднесення, осягнень, — що спалахує рідко, ніби проліт комети, випадаючи на долю не кожного покоління.

Напевне, існує закон збереження поезії: щоби виникнути деінде, отут вона мусить загинути, розчинитись в ефірі.

Хоча чи знайдеться в жорсткому новітньому укладі місце для поезії?

Уперше за кілька років надходить не відзначена вибухово-непримиренною конфронтацією весна. А оточуюча дійсність — знов стрімко, без попередження — змінює барву.

Надмірна спостережливість, аби пересвідчитись, що час вже не той, зайва. Досить обійняти поглядом хоч би потік перехожих.

Невже це ті, хто демонстрував недавно таку безкорисливу солідарність, непідробний ентузіазм? Де святковість, азарт, щастя спільного чину? Тепер на обличчях — заклопотаність буденним, поглинутість особистим.

Не здійснюються уже, в одвіт на найменші політичні потрясіння, цунамі мітингів. Вицвіли, шаром пилюги припали стенди "Саюдіса". Лають останніми словами одне одного й Голову Верховної Ради депутати — колишні соратники, світанкова надія Литви.

Лишень з розтиражованих фотографій зоріють чисті, невідкладні ерозії, погляди полеглих. Вони єдині, хто лишився неторкнутим, — символом і свідченням недавнього звияжного часу.

Що ж — жоден спалах не годен тривати довго.

Не друкується вже у Литві демократична преса, не тягнуться сюди косяками запозичати передові ідеї політичні лідери.

Не подивовують Вільнюс гамірні набіги веселих, буйних ватаг Товариства Лева.

Запальні його хлопці розсипались по партіях, угрупованнях, вузьких прикладних справах, стали перспективними, в різних галузях, діячами. Немало вибілось у владу, в депутати. Змінивши светри й футболки на строгі костюми, схильні розглядати колишнє "левенятство", як дитячу, хоч і захоплюючи, забаву. Недавні побратими по боротьбі, контакт із якими встановлювався з півслова, при зустрічі довго тиснуть руку, але відводять очі, насилу надібують спільні теми.

Щезли, облаштували долю прекрасні, окрилені дівчата. Декотрі опинились аж у далеких світах, за океаном.

А заміни не видно. У підростаючого юнацтва вже свої, відмінні інтереси.

Унаслідок радикальних, до яких вдалась демократична влада, заходів, бастіони комунізму в Литві кришаться по всьому фронту, нещадно й безповоротно. Відставні прихильники збанкрутілого "Єдінства", оговтавшись від розгубленості, перемкнули енергію на нашіптування:

— Що чинять ці навіжені! Рвуть зв'язки із Росією! Руйнують союзні підприємства, розганяють колгоспи, радгоспи! Розбазарюють кошти на митниці, кінну поліцію! Віддають у приватні руки магазини — скоро хліба не купиш! Ну, от-от дохазяйнуються, халамидники! Ще кілька днів, щонайбільш тиждень — і крах, крах!

Та дні спливають за днями, тижні за тижнями, а краху не помітно. Без сумніву, дуже немало що робиться невдало, смішно, руйнація переходить розумні межі, виробництво — нерентабельне, радянське — катастрофічно скорочується. Непримітна колись, розширена й реорганізована, біржа праці стає далеко не найбезлюднішим місцем Вільнюса.

Але довкіл непомільно — не тільки в духовній, де горизонти розчахнулись небувало, сфері — помітне зародження чогось принципово нового, добротного й життєздатного.

Із кожним днем більше пролітає вулицями модерних авто. Повсюдно йде приватизація. Поряд з розвалом союзних гігантів виникають нові, часто сумісні литовсько-італійські, німецькі, шведські й тому подібне, підприємства. Забувається, донедавна ледь не всеохоплююча, система продуктових талонів. Повертається колишнім власникам земля, колективне майно, — хоч до реформ на селі інтелектуали-демократи готові, начебто, найменше.

Укотре проявляється талант литовців до створення іміджу: кожна фірма, ледь зіп'явшись на ноги, як лялечку, оформляє, обставляє найсучаснішою оргтехнікою свій офіс.

Крекче, стогне від напруги, вигрібаючись із тоталітаризму, Литва. Але хіба можна порівняти з цим хаос український?

Недовго — після стрибкоподібного, викликаного початком реформ, спаду в Литві — становище на Україні виглядало привабливішим. Та із злоякісної "стабільності" не забарилось неухильне, без жодних реформ, сповзання. Багатюща, з хваленими ресурсами, республіка потопає дірявою баржею. Найважливіший, з'ясувалось, ресурс — у людських, а не земних, надрах.

Начебто абстракція, національна свідомість виступила цілком матеріальною, здатною творити чудеса, силою. Литовці, взявши долю в свої руки, наполегливо, без зайвих слів — як колись виборювали — беруться облаштовувати державу. Розуміють, що вона — запорука кожного індивідуального добробуту.

На Україні ж, змінивши фасад, схоже, далі надіються на когось. Звісно, здобута незалежність незмірно перекриває затрати й недоліки. Та, потрапивши до рук учорашніх стагнаторів, в конкретних реаліях вона навряд чи виправдала чиїсь сподівання.

Якщо раніш на Батьківщину тягло нездоланно, то тепер необхідність поїздки туди сприймається покаранням. Там знову апатія, понурі, зневірені або злодійкувато-хитрі обличчя, щораз нижчі, майже жебрацькі — зате ніби при відсутності безробіття — зарплати. Після наповнених переважно західною продукцією магазинів литовських, в українських, де надалі красуються витвори соціалізму, усе здається вицвілим, запліснявілим.

Приватна ініціатива надійно скута віджилими, поправки до яких лише побільшують загальне безладдя, законами. Немало хорошего, світлого, що пробивається, заглушують бур'яни розрухи й злочинності.

Власне, аби зрозуміти, що в Україні негаразди, можна й не залишати Вільнюса.

— Там усе просто! — похваляються новоявлені литовські "бізнесмени". — Приїжджаєш, скажімо, в колгосп. Даєш хабаря голові, ще кільком бюрократам — і забирай за безцінь, що хочеш.

Українська сировина тече в Литву і через Литву ешелонами. А це ж не єдиний, яким іде спустошення, напрямок!

Щодня кілька вуличок од вокзалу до найближчого ринку вщерть заповнюють велетенські лантухи, біля яких стоять і сидять торговці з України й такої ж нереформованої Білорусі. Тут побачиш усе, що не доходить там до прилавків. Вивозять, розорюючи свої безкордонні держави, дотовану продукцію.

Громадяни Литви, лаючи на всі заставки власне керівництво, почуваються королями перед цими гостями з країв "соціальної справедливості". Заздрісні ж їх погляди спрямовані в одну з економічно благополучніших країн — Естонію.

Ото уже естонці!

З карколомною сміливістю кинувшись у радикальні ринкові реформи, випередили колишніх співкамерників по ССРСР і — знову втерли їм носа.

У зв'язку із заміжжям, з гуртожитку Інну, зрозуміло, виселили. Молоде подружжя зняло помешкання у віддаленому від центру, де нижча квартплата, районі міста.

— Якщо попросять і звідтам, — з гіркою усмішкою пожартувала якось Інна, — наступним житлом може стати намет.

Невдовзі, підлаштовуючись до ситуації, вона змінила на більш оплачуване і місце праці. Умовившись про останню зустріч, нових координат я, на її прохання, допитуватись не став.

Після запеклого, тривалого опору холоди, нарешті, відлягли.

За кілька днів од снігу не лишилося й сліду. Стрімко понесла уламки криги каламутна, розбурхана Неріс. Вмить оживши, усе в природі рвонуло надолужувати згаяне.

Вибухло розсипами бруньок гілля дерев. В розігрітому повітрі затріпотіли невідомо звідки явлені метелики, дзвінко відпрацьовувала невпевнені ще польоти комашня. У потаємних місцях не забарились розтулити блакитні очка крихітні "жібуте".

Був ясний, пізній суботній ранок. Чисто виметена, поблискуюча дзеркальними вітринами стара частина міста заповнювалась елегантним, метушливим людом.

Інна підбігла, лунко цокочучи каблучками легкого взуття, у туго підперезаному, підкреслюючому тонку талію, пружно виступаючі груди, весняному плащі. Перебувала в радісно збудженому, — може, через погоду, а, може, й тому, що не часто випадало отак безцільно, розривково пройтись, — настрої. Ступаючи легко й вільно, з насолодою вдихала свіже, п'янке повітря, усміхнено мружилась на сонце, підставляла обличчя на поклик летючого вітерця. Встигала мимохіть помітити щойно виниклі в образі міста переміни: нові магазини, заповнені блискітками імпортних дрібничок кіоски, афіші, вивіски над офісами. Думки її, очевидно, часто ширяли у невідомій далечині.

Мене ж не обходили ні нововведення, ні пістрявий закордонний мотлох, ні протяжні, вивчаюче-заздрісні погляди стрічних чоловіків. Невідривно, як прикутий, вдивлявся у профіль супутниці, намагаючись не пропустити жодного виразу чистого, невимовно прекрасного наостанок, обличчя, вкарбувати у пам'ять ті, з якими зрісся

начебто нерозривно, риси. Безмежно дорогим здавалося все у ній — аж до відмітин вербового, що натрусився на плащ, пилку. Не йнялось віри, що от-от маю втратити її назавше.

Яким незмірним, недосяжним щастям видаватиметься, мабуть, скоро ця звичайнісінька можливість іти поряд, споглядати, чути звертання до себе...

Дорогою заглянули на художню виставку. Демонструвався несусвітений, покликаний епатувати, авангард молодих литовських митців. Інна почувалася тут, як риба у воді, легко орієнтувалася серед імен і стилів, декотрих авторів знала й особисто. Мені ж лишалося вдовольнятися її коментарями та поверховими, найзагальнішими асоціаціями.

Розмова не клеїлась, буксувала, просувалася уривками. Я не пробував розповідати зайнятих історійок — вони видавались недочасними, та й Інна навряд чи виявила б колишній живий інтерес. Перекидалися фразами необов'язковими; виручало й рятівне коло тем, яких раніше цурались: побутових, політичних.

Недавно ще, скільки б хвилин відпущено не було, їх, коротких, не могло вистачити, щоби до краю насититись спілкуванням. Уперше слів виявлялося менше, ніж часу.

Колись паузи були органічною — глибинною, насиченою — частиною бесіди. Тепер, виникаючи, створювали відчуття дискомфорту, змушували гарячково метикувати, як виплутатись зі становища. Тріщина відчуженості розросталась у нездоланне, все ширшаюче провалля.

Безцінні миттєвості вмирили болісно, напружено, даремно: сказати б треба хтосьна-скільки, а важко видобути хоч дрібку із мультяшного, переповнюючого, відповідну до висоти і трагізму моменту. Та й що нікчемні, нетривкі слова перед безміром втрати?

— Що читаєте зараз, Інно? — цікавився я.

— Так, пусте, книжечку мемуарів, — не одразу пригадала. Другий тиждень ніяк не здолаю.

— А де буваєте у походах? — глянула так, що зрозумів недоречність питання. — Виходжу подихати в парк біля дому.

— І фотоапарат поламався. Не буде більше слайдів...

— Але не смійте, — застерігала, — співчувати! Багатьом навкіл значно тяжче. Чоловік, — вимовляла трепетно, шанобливо, хоча і зазначаючи свою з ним душевну неспівмірність, — покинувши державну працю, заснував з товаришами фірму по розробці литовського комп'ютерного обладнання. Працює без вихідних, та справи йдуть, начебто, незгірш. Я також беру додаткові години, часом прихоплюю роботу й додому. Доводиться, аби втриматись на плаву, крутитись. Прикро тільки, що боротьба за виживання поглинає майже все дозвілля.

Провокативне — чи не шкодує, бува, за Союзом, соціалізмом — питання змусило Інну на хвилю замислитись.

— Напочатку, коли бігала на мітинги "Саюдіса", все уявлялось інакше. Було так натхненно, так піднесено.

Хіба тоді переймались майбутніми проблемами? Знали, що буде нелегко, та не думали, що настільки.

Раніш, звісно, жилося безтурботніше. Можна було, наприклад, вволю подорожувати, не турбуватися про зарплату, розраховувати на безкоштовне житло.

Але за тим суспільством, — вона скинула головою, глянула почервонілими — мабуть, від недосипання — очима, — не жалкую. Воно трималося на брехні й жорстокості.

Тепер теж досить всілякого — та це вже зовсім інше. Хіба можна порівняти нинішні труднощі хоча б із тим, що ще донедавна саджали тільки за намальований литовський прапор? Або відправляли хлопців гинути за тисячі кілометрів?

Ну, а з негараздами мусимо впоратись. Видно, нашому поколінню зумовлено пройти крізь це. Не розумію тих убогих, зашорених, що готові знов голосувати за комуністів.

У будці відомої європейської, що досягла уже й Вільнюса, фірми я купив два фігурних конусики м'якого, ароматизованого бананами й ананасами, морозива. Звернувши у крихтний малолюдний скверик, ми присіли на сирувату ще, ледь зачеплену промінням, лаву.

Сонце здіймалося усе вище. Тонко мерехтіло над висохлим, розігрітим асфальтом повітря. Дзвінко, різноголосо перегукувалися в кущах птахи.

Та навіщо ці мелодії, ці щомиті міцніші лимонно-салатові стрілочки на клумбах, це млосьне, бентежне тепло?

Морозиво, як останні хвилини, тануло. Чим ближчала мить розставання, тим сильніш каменів, приростав до піднебіння язик, спазмом стискало горло.

— Залиште, не впадайте у самооману, — спинила Інна, коли, намагаючись довжелезним, заплутаним, з карколомними періодами, реченням передати ставлення до неї, скористався словом "завжди". - Не зарікайтесь, — нехтувала моїми протестами, - добре ж бо знаєте, що не зношу патетики.

Думаю, це на краще, що втрачаємо нагоду бачитись, — вела по мовчанці. — Робити щось упівсили, прикидатися я нездатна. Зрозуміла тепер, — всміхнулася трішки винуваюто, — що не змогла б продовжувати. Може, це моя особливість, а, може, так ми, жінки, створені — несила роздвоюватись. Краще обірвати на високій ноті — інакше вийде хіба що пародія.

А те, що було, склалось чудесно. Я не хотіла б його змінити — ніколи не переживала нічого подібного. Вам був властивий якийсь особливий, — вона добирала вислову, — імпульс. Я навіть взялася було вести — чого не робила доти — щоденника. Потім знищила — зрозуміла, це не для мене.

— Інно! — зненацька прорвалось давно, видно, підсвідомо зріюче у мені. — Невже предивним, незбагненним, посеред неймовірного часу, стосункам отак безслідно, безглуздо судилось пропасти? Канути в небуття, розчинитись, як цим от весняним пахощам?

— Я так само думала про це, — відказала вона вражено. — Ні, вони мусять у щось перелитись, я певна, — додала, окинувши пильним, вимогливим, якого неможливо уникнути, поглядом.

Яку титанічну силу може мати, мовлене устами надзвичайної жінки, слово! Йому нічого не варт перевернути долю, подвигнути до неможливого!

Черговий раз нишком зиркнувши на годинника, Інна з ніяковіючою, вибачливою усмішкою устала.

Я теж підвівся і, взявши за плечі, спинив її. Притягнув — напружену, насторожену — до себе, глянув зблизька у тихі, розширено-суворі, густо сині очі, притиснув чоло до чола.

Як і колись, од звичайного дотику покійно стулились її повіки, штормовими хвилями у такт поривчатому диханню забуяли груди. Але тепер це діялось наче деінде, в безмежній далечині, мене ніяк не стосуючись. Розпука лишень погострішала.

Коли поцілував щільно, дверцятками мушлі, затиснуті губи, ті безмовно, сумирно, як уві сні, посміхнулись. Біля кутиків позначились примхливі, з нерівними берегами, ямочки.

— Джоконда, воістину Джоконда! — зі стогоном вихопилось у мене.

— Не ... пишномов'я, — Інна заперечливо, роблячи спробу вивільнитись, крутила головою. Але тендітні, зворушливі ямочки підняли таку могутню хвилю ніжності, такий відчайдушний, на грані втрати свідомості, вибух почувань, які несла було втамувати. Охопивши долонями — від чого стало округлим, беззахисним - її обличчя, спрагло, несамовито, вкривав його любі, рідні, жадані риси, а також пахнуче весняним лісом волосся, довгу лебедину шию шаленими, уривчатими, розпачливими поцілунками.

Переставши опиратись, вона щільно, обм'якло, так що, здавалося, відчуваю кожну його клітину, пригорнулась усім тілом і завмерла — безживна, фізично ближча, ніж будь-коли. Лише кінчики пальців навіщось легенько перебирали комірець моєї сорочки.

Провалля на хвилю зімкнулося, щезло, поступившись цілковитій, безжурній, не підвладній часу спорідненості.

Та вже в наступну мить Інна рвучко, з силою відштовхнувшись, глянула хоч затуманеним, але твердим, відстороненим поглядом.

— Усе. Прощайте. Пора! — мовила, відступивши з жестом, що виключав можливість іти слідом, і, розвернувшись на каблучках, рушила — чіткою, вивіреною, незалежною ходою.

— Щасти Вам, Інно! — встиг гукнути я навздогін їй, танучій між обважнілих бруньками віток, надривного щебету, запаморочливих пахощів, з кожним кроком ясніш усвідомлюючи: от і скінчився іще один — певно, найкращий, найповніший — відтинок життя.

... Переміни заторкують і Громаду.

Слабне струна живого, безпосереднього зв'язку між нами й Батьківщиною. Різні умови — Литва з усіх сил поривається на Захід, Україна грузне в малозрозумілому СНГ — спричинюють різне світосприйняття. Якщо раніш оптимізм земляків з "материка" був ширим, непідробним, ґрунтувався на передчутті осяйного майбутнього, то теперішня веселість їх переважно награна: нема доброго гумору особистості без такого ж самопочуття народу.

Нас ці нечасті гості сприймають уже не як близьких і зрозумілих товаришів, а як іноземців, етнографічну цікавинку.

Орієнтація Громади на Україну поступається бажанню знайти достойне місце у сучасній Литві. Завдання, варто зазначити, незрівнянно простіше, аніж в некорінного населення сусідніх Латвії та Естонії, де виникли складнощі з громадянством.

При зміні масштабу проблем міняється й тональність зібрань. Непогано облаштоване приміщення Громади стає затишним куточком, де можна з приємністю відпочити, погортати газети, подивитися телевізор, випити чаю чи кави з тістечками. Щезає те, що вимагало творчого підходу, швидкої реакції: боротьба ідей, часті перепади обставин, небезпека. Планові зустрічі поступово стають вечорами спогадів, відгомонам недавніх бурхливих часів.

Основна робота зосереджується у секціях, що відособлюються в замкнуті, самодостатні колективи. Функція голови щобільш зводиться до виголошення церемоніальних, гладких і пустопорожніх, нестерпних, ніби підписання вітальної листівки, промов.

Але, головне, розумію: щось надламалось усередині. Душевний ресурс вичерпався. Усе навкруги дратує, видається гіршим, аніж є.

Не в силах далі працювати з людьми: гублю до них інтерес. Втрачаю здатність іти назустріч, вмовляти, переконувати, терпляче, безліч разів, пояснювати. Вивітрюються делікатність, теплота, позасловесна довіра. Зриваюся часом навіть на грубощі.

В дисгармонії зі світом, упустивши власні орієнтири, як вести за собою інших? Без ентузіазму, чи імітуючи його, обіймати місце, що гарантує немало значущого, утримувати яке міг би, при бажанні, достатньо довго, відчуваюсь не вправі.

Якось само собою, підсвідомо, насувається рішення: аби спекатися пекучих, краючих споминів, покинути Литву.

А чом би, зрештою, й ні?

... Предки мої з діда-прадіда жили на Холмщині — українській етнічній, якою особливо безжально прокотилось криваве колесо двадцятого сторіччя, території.

Коли краї ці стали ареною баталій першої світової, населення було вивезене царською владою аж під Москву. Уцілілі після революції знайшли сили вернутись: хоч у Польщу, але до рідних домівок, заново вкорінитись.

По наступному європейському побоїщі кордон проліг знову східніше. Мирні

хлібороби ще раз насильницьки вириваються з гнізд — хто у віддалені райони Польщі, а хто, як мої, до Союзу. Назад дороги нема: вдосталь сьорбнувши радянських реалій, напоневірявшись із ярликом "переселенець", перебралися хоча б поближче до материзни — на Львівщину.

Тяглими сільськими вечорами, малим хлоп'яком, всотував я нескінченні детальні оповіді про райськи прекрасні місця, де "картопля родить о-такенна і сипка-сипка", де на свята влаштовувались кінні перегони, де стояли власноруч збудовані біленькі хати, а самі топографічні назви звучать музикою.

Там зародилися дитячі, найяскравіші враження матері, там дід, граючи в любительському театрі, на все життя вивчив п'єси Шевченка, вірші й поеми Руданського (чи багато хто тепер знає напам'ять книгу?), звідти баба винесла своєрідні місцеві пісні й бездоганну грамотність. Слово "вдома" уживали тільки стосовно тих, де не лишилось, як кажуть, нічогісінько від повнокровного українського життя, місць. Все інше сприймали тимчасовим, минучим.

То ж чи довго мені приміряти свитку перекотиполя?

Прощай, Литво, — тут відбували найцікавіші, неповторні й незабутні, злинулі, як одна мить, роки! Щемом і пусткою віє з твого неба.

Прощайте, чепурні центральні столичні квартали, захаращені привокзальні нетрі, каліки біля Острої брами!

Прощавай, Громадо, з тобою розставатись найважче. Скільки сил вкладено! Сподіваюсь, незгірша розвиватимешся й без мене.

Ось до цього будинку, де ми так і не домоглись створення музею, цим ось подвір'ям, диботіли дитячі ноги того, хто став символом України, її присудом і долею.

Тут наздогнало його перше кохання, тут спізнав муки творчості, тут усвідомив, що таке втрачена Батьківщина. Чи спрямував би її так рішуче, так безумовно, до боротьби за волю без бунтівного, з його антиімперським духом, визвольними повстаннями, Вільна?

Мовчить, не озивається пустий, непримітний дворик. Пахне, — як, певно, і півтора з лишком сторіччя тому, — котами та вугільною сажею.

"Усьому свій час й своя пора під небесами..."

В періоди сум'яття і безнадії погляд сам собою здіймається вгору.

При пануванні тотальних заборон подарована добрим знайомим старовинна Книга Книг була моїм нерозлучним другом. Захоплювала художньою силою, вказувала можливість противаги нав'язуваній ідеології, давала моральну підтримку, — поки, як антирадянська, не щезла в утробі недремних органів.

Але зараз старанно гортав сторінку за сторінкою, подовгу вчитувався у найзнаменитіші фрагменти і — дивувався своїй повній байдужості.

Щось незворотне трапилось із психікою за останні роки. Неперевершені тексти не знаходили очікуваного відгуку, ковзали, не торкаючись почуттів, лишалися

безпорадними перед невідступністю болю. Поряд із, щонайперш підмічуваними колись, влучними, сповненими глибокого змісту, образами, бачив і оточуючі їх очевидні натяжки, а то й явні безглуздя. До того ж, сприймав викладене не універсальною схемою, а як міфологізованою, любовно збережену історію іншого народу.

"Хіба можна, — думалось, — так беззастережно схилитися перед персонажами чужих легенд? Чи нема своєї минувшини, ні з чого витворити святинь власних? Не може бути, щоби настільки прості речі не були вже опрацьовані!"

У громадській бібліотеці, дякуючи демократії, накопичились, видані, переважно, за океаном, твори сповідників як християнської, так і альтернативних концепцій. Серед цих, що раніш проглядав їх неуважно, побіжно, брошурок знайшлись і трактати реформатора язичеських вірувань Київської Русі у вчення про єдиного Дажбога. Те, про що тільки-но розмірковував, подавалося тут, при окремих, майже дослівних, співпадиннях, послідовно, аргументовано, талановито.

У вихідні розбурхалась непогода. Раз-по-раз налітала злива, спускалась непроглядна темрява, перішив град. Відставивши справи, я цепенів, обіклавшись книжками, перериваючи читання хіба для того, щоби осмислити найбільш вражаючі місця.

Заглиблюючись в основи Рідної Української Національної Віри — хай недостатньо розробленої, але зрослої з життєдайних древньоруських коренів, наснаженої знайомим духом, пристосованої до близького довкілля, а також достатньо модерної по формі, проголошуючої толерантність до інших вірувань, — фізично відчував її зцілюючу, заспокійливу дію. Начебто виростав, здіймався із небуття знаний колись, але досконально забутий материк.

Дажбог, що за давніх давен, насильницьки повалений, поплив Дніпром, тисячу наступних літ піддаваний обмові й приниженню, виявився прийнятнішим від тих уславлених, всесвітньовідомих, кого пропонувала Біблія.

Коли нарешті випогодилось, весело зблиснуло сонце, я оглядав з висоти дев'ятого поверху всуціль затоплену водою землю уже іншим, оновленим зором.

Що ж, якби колись відчув себе здатним повірити, — зміг би, мабуть, нікого не кличучи слідом, схилитись хіба що до цього.

... Іще раз — насупленого прибалтійського дня на початку літа — доля дарувала можливість бачити Інну.

Поринувши в глибоку задуму, автоматично минаючи зустрічні перешкоди, ішла вона протилежним боком вулиці своєю трішки сомнамбулічною ходою. Вразили набута за короткий час схудлість, нехарактерно схилена в зажурі голова, блідість обличчя. Та вантаж нелегких, очевидно, проблем, налігши на плечі, не зміг пригасити неповторну, аристократичну, безпомилково вирізняючу з людського розмаїття, осанку.

Ковзнувши поглядом перед себе, Інна завважила тролейбус, що от-от намірявся

рушити. Притьмом азартно скинулась, зміряла віддаль — і стрімко, граціозно, ледь торкаючись землі, щасливо й болісно нагадавши мені щось знайоме, бозна-коли відшуміле, помчала.

Крильми порозліталися поли тоненького плаща, метеликом затріпотіла на плечі сумочка.

Раніш, як затяжним останнім вискоком злинути на підніжку, ніби вчуваючи, що за нею стежать, визивно, розбишацьки стріпонула головою. Волосся, ізнявшись, зависло щільним, темно-золотавим, нереально поволі осідаючим німбом.

Коротку миттєвість напіврозмитий обрис ясів крізь спітніле скло. Здавалося, можна розгледіти сяйво лукавої потаємної усмішки.

Металево брязнули, зімкнувшись, двері, тролейбус рвонув, завиваючи, — й усе зникло, розчинилось. Лишився порожній навіс, пустельно сіріюча лава, надщерблена урна...

"Чи стріну ще десь, коли-небудь, схожу красу?" — думав я про змайнуле видиво, поспішаючи навздогін черговим, невідкладним справам змокрилою — від дощу — бруківкою.

Вільнюс — Лод, 1992 — 1996 рр.